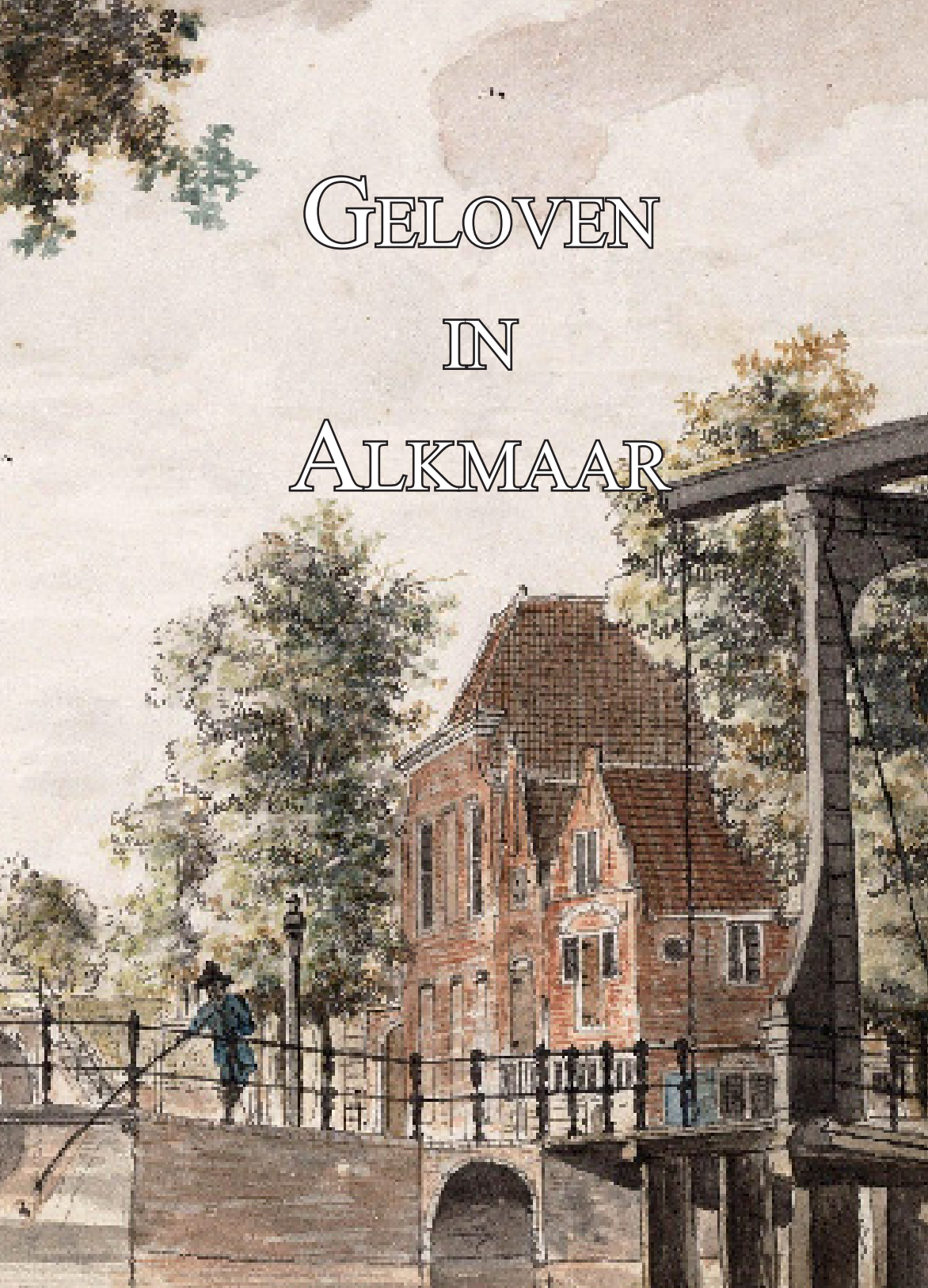

GELOVEN
IN
ALKMAAR

GELOVEN IN ALKMAAR

Samengesteld door

Joop Kila
Harry de Raad
Carla Rogge
Janneke van Zanten - van Wijk

Redactie

Afdeling Monumentenzorg en Archeologie, Gemeente Alkmaar

Vormgeving en omslagontwerp

Rob van Wilgen

Druk

Tijl Uilenspiegel Alkmaar

Oplage

2500

Uitgave van de gemeente Alkmaar in samenwerking met het
Regionaal Archief Alkmaar. Verschenen ter gelegenheid van de
Open Monumentendag op 10 september 2005 in Alkmaar.

Regionaal Archief Alkmaar

*Omslag: “‘t gezigt van de Luijterse en Roomsche Kerk der stad Alkmaar van de oude vest
na de Baansluijs te zien” (J.A. Crescent, 1790) [Collectie Regionaal Archief Alkmaar]*

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Inleiding	4
Een Groot Geestelijk Erfgoed (Joop D. Kila)	5
Alkmaarse Kloostergebouwen en Hun Lotgevallen (Harry de Raad)	21
Protestantse Preekstoelen in Alkmaar (Carla Rogge)	37
Geloof in Glas Gebrand (Janneke van Zanten - van Wijk)	47
Bijlage: Bouw- en Interieurstijlen (Carla Rogge)	56

VOORWOORD

Het thema van de Open Monumentendag 2005 is *Religieus erfgoed*, onder het motto *Geloven in monumenten*. Voor mij als wethouder monumentenzorg en archeologie, is dat een motto naar mijn hart.

In Alkmaar wordt aan de ene kant geloof beoefend in religieuze monumenten, aan de andere kant is ook een rotsvast geloof in wereldse monumenten sterk aanwezig. Ik zie het bij vele eigenaren van monumenten die zichtbaar goed zorgen voor ons cultureel erfgoed.

Open Monumentendag 2004 was de aanleiding voor het uitgeven van de publicatie *Alkmaar in de Verdediging*. Het was een eerste aanzet om kennis van de lokale geschiedenis op een nieuwe manier te bundelen. Wegens het succes was het niet moeilijk om te besluiten tot een vervolg, waarvan de inhoud opnieuw is verbonden aan het thema van de Open Monumentendag, *Religieus erfgoed*.

De publicaties hebben tot doel om de kennis van het Alkmaarse cultureel erfgoed onder een groot publiek te verspreiden. De auteurs van deze publicatie hebben hun bijdrage dan ook om niet geleverd, zodat het voor een zachte prijs kan worden aangeboden. Ik ben de auteurs daarvoor zeer dankbaar.

Ik durf met deze publicatie te voorspellen, dat het initiatief tot een interessante en leerzame reeks zal uitgroeien.

Dhr A.M. Godijn

Wethouder monumentenzorg en archeologie

Eeuwenlang kende men in West-Europa maar één geloof: het rooms-katholieke. Geloven in Alkmaar begint in de 10de eeuw met haar eerste inwoners. Zij bouwden al gauw een houten kerkgebouw, dat werd gewijd aan Sint Laurens. In de periode 1470-1520 werd de tegenwoordige Grote- of Sint Laurenskerk gebouwd. Nog tijdens de bouw van dit grote monument werd ook begonnen aan de tweede kerk, de Sint Jans- of Kapelkerk. In die tijd waren er nog meer kapellen in de stad aanwezig, namelijk die van de zes rooms-katholieke kloosters en conventen. Gezamenlijk besloegen zij een omvangrijk deel van de stad.

Het rooms-katholieke geloof bleef het enige geloof, tot in de 16de eeuw de Reformatie een definitieve breuk teweeg bracht. Onder het bewind van Willem van Oranje verschoof het nationale geloof van rooms-katholiek naar protestant. Het protestantse geloof manifesteerde zich in allerlei groeperingen -zoals doopsgezinden, lutheranen en remonstranten- waarvan de gereformeerde de belangrijkste werd.

De Reformatie bracht in Alkmaar een louter protestants bestuur dat alle rooms-katholieke eigendom in beslag nam, in de eerste plaats kerken en kloosters. Het stadsbestuur liet in juni 1572 zelfs de kerkdommen omsmelten voor de financiering van de oorlog tegen de Spanjaarden. In de bestaande kerkgebouwen klonken voortaan protestantse preken en ook de kloosters kregen alle een nieuwe bestemming.

Het openingshoofdstuk vertelt over geschiedenis van het Alkmaarse geloofsleven tot circa 1950 en de gebouwen waarin zich dit afspeelde. Hoofdstuk 2 behandelt de geschiedenis van de kloosters en het lange hergebruik.

Zowel in de late middeleeuwen als nu wordt aan de kerken bijzondere aandacht besteed. Zowel in rooms-katholieke als in protestantse gebouwen waren vooral gebrandschilderde glas-in-loodramen geliefd. De oudst bekende ramen zijn verloren gegaan, maar uit hoofdstuk 3 blijkt dat Alkmaar uit de afgelopen 150 jaar nog veel bezienswaardig glas in lood herbergt.

In hoofdstuk 4 is de aandacht gericht op een van de belangrijke kerkelijke meubelstukken: de preekstoel. Speciaal de vier bewaard gebleven protestantse preekstoelen uit de periode 1572-1875 worden nader belicht.

Tot besluit zijn de diverse stijlen van Alkmaarse kerkgebouwen en hun belangrijkste interieurstukken opgenomen in een overzicht.

Een Groot Geestelijk Erfgoed

Joop D. Kila

De nieuwe St. Laurenskerk te Alkmaar

De nieuwe St. Laurenskerk aan het Verdrongenoor met de nooit gebouwde toren (L. Gauchere, 1856) [Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

INLEIDING

Het geloof stond in het verleden niet alleen geestelijk, maar ook fysiek centraal in de stad. Nog steeds zijn het de kerkgebouwen die het stadsbeeld domineren, als verwijzing naar een rijk geestelijk verleden.

In zijn boekenweekessay 2005 *Moederlandse geschiedenis* vertelt prof. H. van Os over een staatsieportret van koningin Wilhelmina, dat vroeger in het Rijksmuseum in Amsterdam hing. Wat het schilderij onvergetelijk maakte was niet de artistieke kwaliteit, maar de beschadigingen die het had opgelopen. Vooral de diepe snee dwars door het gezicht van Hare Majesteit. Hoe kwam ze daaraan en waarom was deze brute beschadiging niet gerestaureerd? Deze Wilhelmina komt uit Djakarta, waar zij in het gebouw van het Nederlandse Hoge Commissariaat hing stond op het tekstbordje naast het schilderij. In 1960 is het schilderij gerecupereerd, nadat het ernstig was beschadigd tijdens anti-Nederlandse rellen ten tijde van van Soekarno. Zo groot was kennelijk de agressie geweest tegen ons koloniaal bewind. Je hoort ervan, je leest erover, maar nu voel je het echt. Dat is de macht van beelden en van historische relictten, dat ze je met een schok de werkelijkheid van de geschiedenis laten beseffen. In navolging van de grote cultuurhistoricus Johan Huizinga noemt Van Os deze ervaring: 'historische sensatie'. Wanneer we ons met bezig houden met geloven in Alkmaar, zijn er belangwekkende voorbeelden van historische sensatie die ons het verleden doen verstaan.

De Sint Laurenskerk was bij uitstek een plaats waar geloven in deze stad zichtbaar en tastbaar was. Daar was door de eeuwen heen een plek waar mensen in aanbidding en lofprijzing contact met het Heilige of zo u wilt de Heilige zochten. Op de grond waar omstreeks 1500 dit imposante gebouw verrees had voordien al menig heiligdom gestaan. Het was een kerk voor de hele bevolking. Immers in die tijd kende men in West-Europa nog maar één kerk, weliswaar veelkleurig in geloofsbeleving maar één, hiërarchisch georganiseerd, met aan het hoofd de paus in Rome. De Sint Laurenskerk was gebouwd en ingericht voor de rooms-katholieke eredienst. Er waren altaren waar de eucharistie werd gevierd: in het koor het hoofdaltaar en koorbanken, in de kapellen en zijbeuken altaren voor de gilden en particulieren. Er waren beelden in en buiten aan de kerk, schilderijen, gebrandschilderde ramen, een doopkapel en orgels. Vandaag de dag is er weinig meer van over, maar wat resteert is van bijzondere kwaliteit (gewelfschilderingen, de orgels, het koorhek en de doopkapel).

Tot 1918 hing in de kerk het wereldvermaarde kunstwerk uit 1504 *De zeven werken van barmhartigheid*. Het zevenluik werd door de kerkvoogden aan het Rijksmuseum van Amsterdam verkocht voor 50.000 gulden, om de restauratie van de toen in zwaar

De zeven werken van barmhartigheid (Meester van Alkmaar, 1504) [Collectie Rijksmuseum, Amsterdam]

"het Heilige Geesthuis met het ongew. Gasthuis." Het Waagegebouw kwam in 1582-1583 tot stand na een drastische verbouwing van het verlaten 14de-eeuwse Heilig Geestgasthuis. Voor dit gasthuis, dat diende voor opvang van bezoekers uit de stad en voor ziekenzorg, werd het toepasselijke zevenluik De zeven werken van barmhartigheid geschilderd (C.W. Bruinvis, 1870, naar de situatie van circa 1558 [Collectie Regionaal Archief Alkmaar])

wiens naam men in onzekerheid tast, vandaar Meester van Alkmaar, zes werken van barmhartigheid uitgebeeld tegen het decor van een oud-hollandse stad: *De hongerigen te eten geven; De dorstigen te drinken geven; De vreemdelingen herbergen; De naakten kleden; De zieken en de gevangenen bezoeken*. Hij voegde een zevende paneel toe: *Het begraven van de doden*, niet onbelangrijk in een tijd waar regelmatig epidemieën de gemeenschap troffen. Dit zevenluik hing vanaf de late 16de eeuw in de Grote Kerk 'tegens het Doopvond by het groot Orgel' als bedelstuk met een collectebus ernaast, met als doel de kerkganger eraan te herinneren ook zulke goede werken te doen.

Toen het zevenluik in de jaren 1971-1975 grondig werd gerestaureerd, kwamen onder latere overschilderingen diepe krassen tevoorschijn. Grote stukken verf waren weg, er zaten putten, krassen en strepen in. Men vond zelfs een afgebroken mespunt in het hout. Vooral de gezichten van de weldoeners, hun ogen en hun gaven hadden het moeten ontgelden en met name het middenpaneel, *Het begraven van de doden*, was zwaar beschadigd. Daar was de verf er in lange halen af geschraapt. Deze moedwillige beschadigingen zijn aangebracht in 1566, toen in ons land de zogeheten beeldenstorm woedde. Het was een nationale molestatie van de kerkgebouwen waarbij men kerken binnenviel en schilderijen, altaren, glas-in-loodramen en andere versieringen kapotsloeg. Wat was de reden van deze furie?

Sinds de wijding van de kerk in het begin van de 16de eeuw, was er heel wat gebeurd in Europa. De hervormingsbeweging die in Duitsland was begonnen was ook in de Nederlanden doorgedrongen. Hierbij kwam dat het verzet tegen de rijkdom en ontaarding van de kerk gegroeid was. In ons land waren het vooral de ideeën van de Franse hervormer Johannes Calvijn die ingang hadden gevonden. Calvinisten dachten heel anders over armoede en bedelarij (en dus over naastenliefde) dan de rooms-katholieke opdrachtgevers, die de *Zeven werken van barmhartigheid* een halve eeuw

eerder hadden laten maken. Ze werden ook wel aangeduid als de protestanten. De calvinisten meenden dat alleen door geloof en door Gods genade een mens zalig kon worden en niet door goede werken. De beeldenstormers die het werk van de Meester van Alkmaar te lijf gingen hakten dus in op een schilderij dat ze beschouwden als typisch rooms en middeleeuws. Ze hakten in op de weldoeners, op de goede gaven en vooral op de monniken op het middenpaneel, rooms-katholieken bij uitstek.

De restauratoren lieten in 1974 de beschadigingen met opzet intact om een historische sensatie teweeg te brengen. Door deze beschadigingen kunnen we ervaren hoe fel en ingrijpend de godsdienstige tegenstellingen waren in die dagen. Dezelfde historische sensatie geven ons de lege nissen aan de buitenmuur van het koor, waarin oorspronkelijk heiligenbeelden stonden. Ook daar hielden de calvinisten niet van. De beelden van de patroonheiligen van de kerk Sint Laurentius en Sint Matthias werden ongemoeid gelaten, zij zitten nog altijd op veilige hoogte aan de buitenzijde van het zuider- en noordertransept. Zo veranderde in zeventig jaar tijd het uiterlijk en de religieuze inhoud van de Sint Laurenskerk.

DE ALKMAARSE KERK GEREFORMEERD

De lotgevallen van de Sint Laurenskerk in de eerste eeuw van zijn bestaan zijn tekenend voor de ommekeer die de stad maakte in godsdienstig opzicht toen het stadsbestuur in 1572 de zijde koos van de Prins van Oranje. De heersende geloofsrichting werd vanaf dat moment de gereformeerde religie. De Grote Kerk werd een calvinistische preekkerk.

De preekstoel aan de zuidkant van het middenschip kreeg een doophek eromheen met daarin banken voor de ouderlingen en diakenen. Het was een kerk geworden zonder beelden en altaren, de witgekalkte muren behangen met grafborden en enkele tekstborden zoals het tekstbord 'de Christelijke Zeevaart', gemaakt in 1581 in opdracht van het schippersgilde ter vervanging van het schippersgilde-altaar, en het tekstbord CLareat oCtobris, dat herinnerde aan Alkmaars Ontzet in 1573. Later kwamen er voor de leden van de meest vooraanstaande families fraaie herenbanken tegen de pilaren. Het imposante Laurentiusaltaar van Maarten van Heemskerck bleef dan wel gespaard, maar werd kort na de beeldenstorm door het stadsbestuur verkocht. Na omzwervingen kwam het drieluik terecht in de kathedraal van Linköping in Zweden.

Niet alles wat herinnerde aan de rooms-katholieke periode verdween. *De Zeven werken van barmhartigheid* bleven hangen, het koorhek, de orgels en de koorbanken bleven, zelfs het koorgewelf met *Het Laatste Oordeel* liet men ongemoeid. De laatste pastoor van de Sint Laurenskerk, Eylardt van Waterland en zijn kapelaan David

Gesicht van de groote Kerk / Vue de la grande Eglise (L. Schenk, ca. 1735)
[Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

Links: Portret van de R.K. priester Eilard Dirks Waterland (Anoniem, ca. 1860)
Rechts: Portret van de R.K. priester David Leenderts (Anoniem, ca. 1860)
[Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

Leendertsz, werden enkele maanden nadat het beleg door de Spanjaarden was beëindigd, opgehangen op de Platte Stenenbrug. Vooral het fanatisme van de calvinisten stak achter deze wandaad. De doorsnee Alkmaarder was gemakkelijker in het geloof. Het aantal leden van de gereformeerde kerk was, zeker in de eerste jaren na de alteratie (omkeer) niet zo groot. Op zondags bezochten ook niet-leden de diensten. Zij kwamen voor de preek of lieten hun huwelijk inzegenen en hun kinderen dopen. Zij werden *liefhebbers* of

beminsters van de gereformeerde religie genoemd.

De gereformeerden eigenden zich na 1572 ook de Sint Janskapel aan de Laat toe, gebouwd vlak na de Sint Laurenskerk. Het sobere gebouw sprak de nieuwe gebruikers wel aan en voortaan noemde men die kerk De Kapel of Kapelkerk.

SCHUILKERKEN

Hoewel Alkmaar na 1572 officieel een gereformeerde stad werd en het rooms-katholieke geloof na 1573 zelfs helemaal verboden was, bleef het openbare leven gestempeld door roomse gebruiken en gewoonten. Dat blijkt wel uit bepalingen die het stadsbestuur bij tijden uitvaardigde, vaak op aandringen van de gereformeerde kerkenraad. Zo verzocht de kerkenraad het stadsbestuur om 'de alle jaren gepleegd wordende en toenemende grote dertelheid, superstitie en afgoderij op de Sint Jansdag (24 mei) met het ophangen van kronen, omwelke de kinderen eten, dansen en loveren dragen ter eer van Sint Jan te weren'. In 1600 werd het zingend langs huizen gaan op Driekoningen verboden. Roomse begrafenisgebruiken zoals het leggen van kruizen van groene twijgen op de kist riepen de afkeuring op van de broeders van de gereformeerde kerkenraad.

Vele Alkmaarders bleven in deze tijden toch het oude geloof trouw, maar dan uit het zicht. Zo werd in particuliere woningen de mis opgedragen. Ook het dopen, biechten, toedienen van het altaarsacrament en

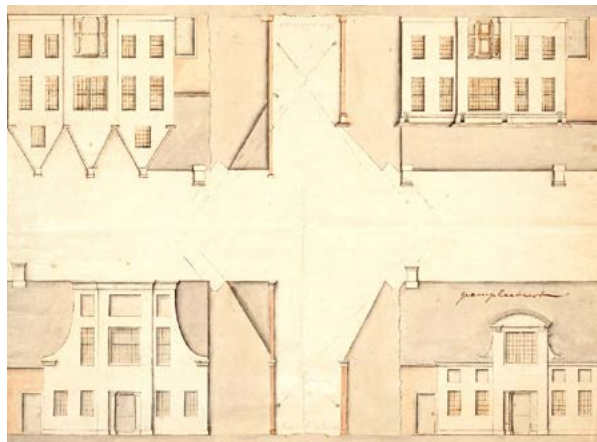

Rechts: Portret van de R.K. priester Henricus Loeffius (Anoniem, ca. 1850)
Links: Quirinus Costerius (A. Matham naar C. van Rossem, 1632)
[Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

het sluiten van huwelijken vonden in het geheim plaats. Op de gereformeerde synode van Edam in juni 1586 werd gesteld dat het hele Hollands Noorderkwartier omstreeks dat jaar overspoeld werd door 'insluipende mispappen en monicken die leeren, doopen en hertrouwen'. In de eerste periode na 1572 waren het voornamelijk priesters die heimelijk de sacramenten bleven toedienen. De schout en zijn trawanten deden, na het ontvangen van steekpenningen, meestal een oogje dicht.

In het begin van de 17de eeuw kwam er weer wat structuur in het bestuur van de Hollandse rooms-katholieken en werd door het Haarlemse kapittel, dat ondanks alle verboden was blijven bestaan, een pastoor voor Alkmaar aangewezen. Het was Henricus Loeffius (1558-1638). Hij begon zijn werkzaamheden in een huis genaamd *Het Blauwe Paard van Ransdorp* aan de zuidzijde van de Langestraat. Dit werd in 1645 de Mattheusstatie die na enkele verhuizingen in 1730 belandde aan de Sint Jacobsstraat. Het stadsbestuur lette er streng op dat de statie vanaf de straatzijde niet op een kerk leek. Vandaar ook de benaming Mattheusschuilkerk. In 1613 kwam er een tweede pastoor bij, Quirinus Coster. Hij startte zijn werk vanuit een huis aan de Diggelaarssteeg. Toen dit een schuilkerk werd kreeg het de naam Laurentiusstatie. De rooms-katholieke gelovigen konden niet, zoals voorheen, door klokgelui voor de dienst worden opgeroepen. Hier was iets opmerkelijks op bedacht. Kort voor de aanvang van de dienst kreeg ieder lid een klopje op de deur. De vrome, ongehuwde vrouwen uit de parochie die dit deden werden *kloppes* genoemd. Loeffius en Coster waren zogeheten wereldgeestelijken. Daarnaast ontplooiden ook enkele kloosterorden activiteiten om de kudde bijeen te houden en verloren terrein terug te winnen. Zo kwam er in 1608 een jezuïet in de stad en later in 1622 een franciscaan. De jezuïeten kregen hun vaste adres in de Schapensteeg (nu Magdalenestraat), de

Boven: Viervoudig ontwerp voor de westelijke gevel van de St. Matthiaskerk in de Jacobsstraat (Anoniem, 1729)
Onder: De kerk en pastorie van de Statie van St. Laurentius aan de Laet op de hoek van de Diggelaarssteeg (C.W. Bruinvis, 1861)
[Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

Boven links: "De Baane Kerk te Alkmaar, van Binnen te Zien" (Anoniem, 1800). Boven rechts: Familie J. Hoedjes voor hun slagerij in de Schoutenstraat nr. 3, de vroegere St. Franciscusstatie. De bovenste vensters zijn nog subtiele verwijzingen naar kerkkramen (Anoniem, 1897)
Onder: Gezicht op de Baangracht vanaf de Baansluis met zicht op de Oudegracht en de Hofstraat. Rechts de Lutherse Kerk en links de R.K. Banenkerk
[Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

franciscanen in de Schoutenstraat. In 1630 kwam er ook een statie van de dominicanen, gesticht door een oud-Alkmaarder, pater Harmanni. Harmanni werkte eerst vanuit een schuilkerkje aan de Nieuwesloot (locatie Huis van Achten). Uiteindelijk belandde hij op de Baangracht. In 1757 werd het huis aldaar vervangen door een kerkgebouw, de Banekerk. Het eenvoudige gebouw leek eerder op een pakhuis dan een kerk. Pas in 1804 kwam er een ingang met ronde boog en werden ook kerkraden gemaakt.

DE LINKERVLEUGEL VAN DE REFORMATIE

Lang voor de calvinisten zich breed maakten in Alkmaar, roerden zich al aanhangers van een andere tak van de Reformatie. Dat waren de wederdopers. Ze werden zo genoemd omdat ze de kinderdoop verwierpen en zich als volwassenen (opnieuw) lieten dopen. Hun gedachten en wensen over sociale gelijkheid en gemeenschappelijk bezit spraken vooral de eenvoudige geesten in Alkmaar aan. Aangezet door de landsregering trad het stadsbestuur krachtig tegen hen op. Verscheidene Alkmaarders werden in de roerige jaren dertig van de 16de eeuw, als aanhangers van

deze revolutionaire beweging, gedood. Onder leiding van Menno Simonsz., een voormalige priester uit Friesland, kwam de doperse beweging langzamerhand in wat rustiger vaarwater. Van strijdvaardige, haast fanatieke geloofsijveraars waren de wederdopers ingetogener en vreedzamer geworden. Ze wezen zelfs alle wapengeweld af. Naar hun nieuwe leider werden ze voortaan mennonieten genoemd. Intern raakten ze verdeeld en vielen in allerlei groepen uiteen, waarvan de voornaamste de Waterlanders en de Friezen waren. Hun samenkomsten hielden ze in de Mennisten Houten, buiten de Kennemerpoort. Het was een van aarde gemaakt amfitheater met een kleine verhoging in het midden waar de leraren, zoals ze hun voorgangers noemden, hun preken uitspraken.

Sinds 1595 hadden beide gemeenten een eigen gebouw. De Waterlandse doopsgezinden betrokken een houten schuur met rieten dak achter de bebouwing aan de Koningsweg. In 1617 werd er de huidige stenen kerk gebouwd. Een bekende voorganger van de Waterlandse gemeente was Hans de Ries (1553-1638). De Friese doopsgezinden hadden sinds 1595 een schuilkerk op een binnenterrein achter de Ridderstraat en de Oudegracht (nu fietsenstalling).

Boven: De achtergevel van de Doopsgezinde kerk gezien vanaf de Kanaalkade (C.W. Bruinvis, 1880 naar de situatie van 1835)
Onder: Hans de Ries (W.J. Delff, 1620)
[Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

Links: De kosterswoning en het hofje van de Doopsgezinde kerk aan de Koningsweg (J. de Bleyker, 1856)
Rechts: De Lutherse kerk en Baanbrug (Anoniem, ca. 1870)
[Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

LUTHERANEN

Luther's invloed bleef in de Nederlanden bescheiden. Vóór 1630 telde de Republiek slechts elf lutherse gemeenten, waarvan Amsterdam de grootste was. Begin 17de eeuw was in Alkmaar een kleine lutherse gemeente, ontstaan door de vestiging van Duitse en Noorse kooplieden. De lutheranen hoefden anders dan hun rooms-katholieke, doopsgezinde en remonstrantse stadgenoten geen gebruik te maken van een schuilkerk. Met steun van buitenlandse geloofsgenoten werd een kerk ingericht in een stokerij aan het einde van de Heul, tussen 1641-1644 vervangen door een nieuw houten gebouw. In 1692 werd de huidige stenen kerk aan de zuidzijde van de Oudegracht in gebruik genomen. Dit gebouw had de vorm van een pakhuis, maar was door de hoge ramen toch herkenbaar als kerk. Gegoede gemeenteleden schonken een preekstoel, banken en een doophek, dat echter in 1894 verkocht werd aan het Victoria & Albert Museum in Londen. In 1754 kreeg de kerk een orgel gebouwd door Pieter Müller.

Johannes Nicolaas Damen, luthers predikant te Alkmaar van 1795 tot 1803 (Anoniem, 1810) [Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

REMONSTRANTEN

De eerste predikanten van de gereformeerde kerk waren, om zo te zeggen, gewone Alkmaarse jongens: Jan Arentsz en Pieter Cornelisz. Vooral Arentsz droeg bij aan de organisatie en vormgeving van de jonge gereformeerde kerk in het Hollands Noorderkwartier. Hij overleed echter al spoedig, nog tijdens het Alkmaars Beleg door de Spanjaarden. Het ledental van de gemeente groeide slechts langzaam en al betrekkelijk snel bleek dat de officiële gereformeerde kerk geen eenheid was. Er tekenden zich verschillen af tussen een strenge en een vrijzinnige richting: de preciezen en de rekkelijken. De representant van de eerste groep was Cornelis Hillenius, terwijl zijn collega Adolf Venator meer het type was van een verlicht humanistisch predikant. Landelijk tekende de tegenstelling tussen rekkelijken en preciezen zich af in een

theologisch conflict tussen twee hoogleraren aan de pas gestichte universiteit van Leiden. Dat ging over de uitverkiezing of predestinatie, een dogmatisch begrip, maar in werkelijkheid ging het over veel meer, onder andere over de overheidsbemoeienis met de kerk. De partijen werden remonstranten en contra-remonstranten genoemd. De ontkenning van de twist kwam op de Synode van Dordrecht in 1618 waar de rekkelijke remonstranten het onderspit moesten delven en de kerk werden uitgejaagd. In Alkmaar werden de remonstrants gezinde predikanten afgezet en waren remonstranten tweederangs ingezetenen, net als de roomskatholieken sinds 1573 en de doopsgezinden vanaf het allereerste begin van de Reformatie waren geweest. Aanvankelijk kwamen de remonstranten, wier kerk *Remonstrantse Broederschap* ging heten, bijeen op een zolder in de Keizerstraat. In 1632 vonden ze ruimte in een houten gorterie achter de bebouwing aan het Fnidsen. Halverwege de 17de eeuw werd daar de huidige stenen kerk gebouwd. Daarmee verkreeg de stad een zeer karakteristieke schuilkerk, die tot op vandaag de dag een juweel is onder de Alkmaarse kerken. In 1721 kreeg de kerk een orgel gebouwd door Strumphler. Het eikenhouten doophek en de banken dateren uit 1728, een jaartal dat ook terug te vinden is in de smeedijzeren bekroning boven de toegang aan het Fnidsen.

DE GEREFORMEERDE KERK IN DE 17DE EN 18DE EEUW

Een ramp trof de gereformeerde kerk toen in 1760 de Kapelkerk vlam vatte. Al twee jaar later was de Kapelkerk hersteld en zelfs verrijkt met twee kostbare geschenken: een fraai gebouwde preekstoel, geschonken door Guurtje de Voller, en een door Christiaan Muller gebouwd orgel. Dit orgel was een geschenk van jonkvrouwe Le Chatelain. Het officiële alleenrecht van de gereformeerde kerk in de stedelijke samenleving bleef ongewijzigd tot 1795. Het stadsbestuur regelde de aanstelling van de predikanten. Daarbij moest het stadsbestuur partij kiezen, want ook in de 17de en 18de eeuw waren er rekkelijken en preciezen. De eerste was een meer wereldse groep die zich minder strak aan de belijdenis hield, terwijl de tweede groep dat wel deed en een strengere tucht hanteerde. Ook de politieke strubbelingen van die tijd speelden bij de benoemingen een rol. Destijds waren

"de Kapel te Alkmaar, 1814" (J.A. Crescent, 1814) [Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

er grote tegenstellingen tussen de prinsgezinden (door de meeste regenten gesteunde stroming die de Oranjes als politiek leiders zagen) en de patriotten (voorstanders van een staat onder gekozen leiding). Toen bij een vacature in 1780 de kerkenraad een prinsgezin predikant wilde benoemen koos het stadsbestuur voor ds. Olivier Porjeere, een vurig patriot. In 1784 werd overal in de Nederlanden de lokale

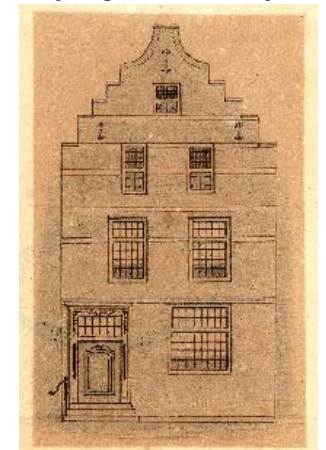

Silhouet naar rechts (knipsel) van de hervormde predikant en patriot Olivier Porjeere met daaronder een vierregelig vers van hemzelf: "t Kost moeite een bijschrift voor zich zelf naar eisch te maken / Wat Theron prijst, zal Midas laken / Naar waarheid zegt de kunst, en schrijft mijn eigen pen / Dat ik gelijk een schaduw ben." Gesigneerd: Olivier Porjeere, 1781. (Anoniem, juli 1781) [Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

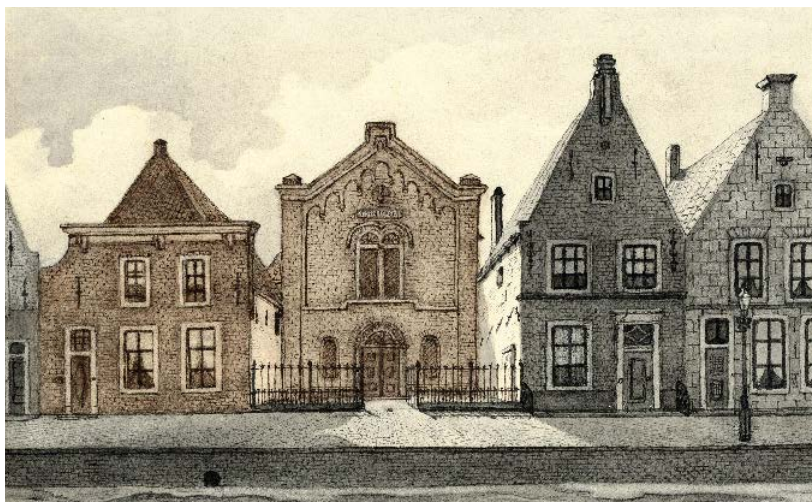
de nieuwe grondwet van 1798 was een overgangsregeling opgenomen die bepaalde dat 'alle Kerkgebouwen en Pastorijhuizen der voormaals Heerschende Kerk worden overgelaten aan de beschikking van ieder Plaatselijk Bewind, om deswegen tusschen alle Kerkgenootschappen eenig vergelijk te treffen'. Bij de rooms-katholieken in Alkmaar bestond evenwel geen enkele behoefte om één van de historische kerken te claimen voor eigen gebruik. De intimiteit van hun schuilkerken was hun te dierbaar. Voorlopig bleef kerkelijk alles bij het oude. Iedere rooms-katholiek behoorde bij de parochie van zijn of haar keuze. De gezeten burgerij gaf daar met de pastoor de toon aan.

JODEN

Ook de joden, die al sinds het begin van de 17de eeuw in de stad waren gevestigd, kregen gelijke rechten als de andere godsdienstige richtingen. Sinds 1746 hadden ze buiten de stad een eigen begraafplaats bij de Westerweg aan de Kroft. Na op diverse locaties een synagoge gehad te hebben kon men in 1802 een pand in de Hofstraat in eigendom krijgen waarin men een nieuwe synagoge kon vestigen. Gedurende de negentiende eeuw werd het gebouw enkele malen verbouwd en het kreeg een nieuwe voorgevel, een tongewelf en een vrouwengalerij. Na de tweede wereldoorlog werd de synagoge, doordat de kleine joodse gemeenschap was gedecimeerd, verkocht aan de Baptistengemeente.

Gevel van het huis 'De Mosterdpot'. Tot 1612 eigendom van C. Drebbeel, in 1802 aangekocht voor synagoge. Voor 1840 is de gevel en na 1884 het interieur verbouwd (C.W. Bruinvis, ca. 1855 naar de situatie van 1835)

De kerk van de Christelijk Afscheiden Gemeente aan de Oudegracht. In de gevel 'Eben Haezer'.
[Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

DE HERVORMDEN IN DE 19DE EEUW

De Gereformeerde kerk, sedert 1573 de heersende kerk, kreeg bij het begin van het Koninkrijk der Nederlanden in 1816 een nieuwe structuur en heette voortaan de Nederlandse Hervormde Kerk. Het beheer door de kerkmeesters kwam voortaan onder financieel toezicht van een college van notabelen, in plaats van het stadsbestuur. In die tijd vormde zich ook een zogeheten Afscheiden Gemeente. Het was in Alkmaar een kleine groep. De leden konden geen vrede hebben met het feit dat de Nederlandse Hervormde Kerk naar hun gevoel de belijdenis teveel had losgelaten. In 1849 stichtten ze hier een eigen gemeente, na een aantal jaren in Broek op Langendijk gekerkt te hebben. Zij hadden aan de Oudegracht een kerkgebouw, Eben Haëzer.

DOOPSGEZINDE GEMEENTE IN DE 19DE EEUW

In de Doopsgezinde gemeente waren vanaf 1809 de Friese en de Waterlandse groepen herenigd tot één gemeente. Zij kerken voortaan gezamenlijk in het kerkgebouw van de Waterlanders, een schuilkerk gelegen achter de bebouwing aan de noordkant van de Koningsweg. In 1853/1854 kwam er een nieuwe voorgevel, waarvan C.W. Bruinvis, die doopsgezind was, de ontwerper was.

In 1856 werden de huizen die voor de kerk stonden afgebroken en kwam er een voorplein tot stand, van de straat gescheiden door een ijzeren hek. De hoofd aanleg van het voorplein, met het karakteristieke spits ovale bloemperk, is nog altijd bewaard. In

Het interieur van de Doopsgezinde Kerk aan de Koningsweg 12
(Anoniem, 1902) [Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

1876 werd het interieur van de kerk vernieuwd onder architectuur van de stadsarchitect W.F. du Croix.

DE ROOMS-KATHOLIEKEN UIT HUN SCHUILHOEK

Voor de rooms-katholieken kwamen de grote veranderingen in 1853. Door de paus werd de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland hersteld, waarbij Alkmaar onder het bisdom Haarlem kwam te vallen. Wat de organisatie betreft had dit voor de bestaande parochies verstrekende gevolgen. De bisschop van Haarlem verdeelde de stad in twee parochies. Eén zou verzorgd worden door de dominicanen, de andere door de wereldgeestelijken. De statie van de franciscanen in de Schoutenstraat zou worden opgeheven en in plaats van de vier bestaande kerkgebouwtjes zouden er twee grote parochiekerken moeten komen. De voorgenomen opheffing van de Franciscanerstatie was voor velen een diepe teleurstelling. Deze statie was met zijn 900 vaste kerkbezoekers verreweg de populairste in de stad. Ondanks alle protesten hield de bisschop voet bij stuk. De statie van Sint Laurentius moest met die van Sint Matthias de nieuwe parochie Sint Laurentius worden, die het oostelijk stadsdeel omvatte. De staties van Sint Franciscus en Sint Dominicus werden samengevoegd tot de parochie van Sint Dominicus, die het westelijk gedeelte van de stad zou bestrijken. De twee parochies kregen elk een nieuwe eigen kerk.

Aan het Verdronkenoord werd de Sint Laurentiuskerk als eerste gebouwd, een schepping van de bekende architect P.H.J. Cuypers. Hij bouwde zijn kerken in de stijl van de neogothiek. Hij wilde met zijn bouwwerken de sfeer van de middeleeuwen doen herleven en daarmee de wederopleving van het rooms-katholieke geloof in ons land accentueren. Het lag in zijn bedoeling dat deze kerk een reusachtige, zestig meter hoge toren zou

Links: Bovengedeelte van het Altaar in de Sint Laurenskerk, voorstellende het Mirakel van het Heilig Bloed (J.P. van Horstok, 1773)
Rechts: Prent van de zilveren engel waarin het Heilig Bloed in de Sint Laurenskerk is bewaard geweest (Anoniem, 1550)
[Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

krijgen, voorzien van een steile spits, maar daar is het nooit van gekomen. Op 15 oktober 1861 werd het nieuwe kerkgebouw door de bisschop van Haarlem ingewijd. In de loop der jaren zou de wijdse, maar toch kille ruimte door schenkingen van parochianen rijk worden versierd. Van de vele interieurstukken en decoraties verdient er één een speciale vermelding, namelijk de wandschilderingen in het transept uit 1874-1880, waarop de schilder J.A. Kläsener het verhaal over het Mirakel van het Heilig Bloed verbeeldt.

Volgens de overlevering had het Mirakel zich afgespeeld in Alkmaar op 1 mei 1429. Een zekere priester Folkert morste tijdens het opdragen van zijn eerste heilige mis enkele druppels witte wijn op zijn kazuifel, die vervolgens veranderden in rood bloed (het bloed van Christus). De priester had immers voor zijn wijding de kost verdiend als soldaat. De aanwezige priesters wilden het voorval verborgen houden, sneden het desbetreffende stukje uit de kazuifel en verborgen het in een afvalputje in de kerk. Korte tijd na het voorval verkeerde in de Zeeuwse wateren een schip in nood. De schipper bad om hulp waarop een engel verscheen die de opvarenden een behouden thuiskomst beloofde, mits men in Alkmaar aan de priesters de aanwezigheid van het stuk kazuifel met bloeddruuppels zou bekendmaken. Aldus geschiedde en sindsdien werd het kazuifelfragment als een relik vereerd. Reeds in de 15de eeuw werd de relik op 1 mei in een jaarlijkse processie rondgedragen. De relik was tijdens de troebelen van de Reformatie bewaard gebleven in het schuilkerkje aan de Diggelaarssteeg. Na de bouw van de nieuwe Sint Laurentius was het overgebracht naar de nieuwe kerk. Begin 20ste eeuw beleefde de verering van het Heilig Bloed in Alkmaar een opleving. De jaarlijkse processies door de straten van de stad werden weer in ere hersteld, het hoogtepunt was de viering van het vierhonderdjarig eeuwfeest in 1929 in de Alkmaarse Hout.

Boven: Dominicuskerk van de Breedstraat gezien (Van der AA & Chrispijn, 1892)
Onder: De St. Josephkerk aan de Kennemersingel met het standbeeld van Christus koning (K. de Heer, 1954)
[Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

Ook voor de tweede rooms-katholieke parochiekerk die gebouwd moest worden koos men als architect P.J.H. Cuypers. Deze moest verrijzen op de plek van de oude Laurentiusstatie tussen Laat en Breedstraat. Ondanks de aankoop van meerdere belendende percelen waren de afmetingen van dit terrein eigenlijk niet zo geschikt voor een grote gotische kerk. Maar Cuypers wist op de beperkte ruimte een imposante kruiskerk te ontwerpen met een forse torenspits midden op de viering. Daarmee kreeg rooms-katholiek Alkmaar toch een kerk met een toren als symbool van herrijzenis uit de eeuwenlange onderdrukking. De kerk werd gewijd in 1866.

Rond 1900 werd Alkmaar uitgebreid buiten de stadswallen en verrezen het Emma- en het Nassaukwartier. Vanwege de groei van het rooms-katholieke bevolkingsdeel werd in 1908 besloten een bijkerk van de Dominicuskerk te bouwen, de Sint Josephkerk op de hoek van de Nassaulaan en de Geestersingel. De architect van dit neogotische gebouw was E.

Margry. De inwijding vond plaats op 31 december 1909. In 1922 werd de Sint Joseph tot zelfstandige parochie verheven. De organisatie van de parochies werd energiek ter hand genomen, zodat een bloeiend kerkelijk leven ontstond. Het zelfbewustzijn van de rooms-katholieken groeide en ze verenigden zich steeds meer in eigen organisaties voor muziek, sport en dergelijke. Deze nadrukkelijke presentatie was andersdenkenden niet altijd welgevallig. De religieuze verschillen hadden een grote rol bij de oprichting van tal van eigen organisaties van verschillende geloofsrichtingen. De vorming van deze groepen vat men wel samen als verzuiling.

DE INVLOED VAN HET MODERNISME

Halverwege de 19de eeuw werd in de protestantse kerken de opkomst van het modernisme merkbaar. In de doopsgezinde gemeente, maar ook in de remonstrantse en lutherse gemeenten, werd de prediking vrijzinniger. In de hervormde gemeente, die traditioneler was, klonk eveneens de roep om een moderne voorganger. Dit leidde tot een felle strijd bij kerkelijke verkiezingen. Een invloedrijk predikant in de tweede helft van de 19de eeuw was ds. A.J.P. Oort. Theologisch nam hij een gematigd standpunt in en verder had hij een sterk culturele en maatschappelijke inslag. Armenzorg en volksopvoeding hadden zijn bijzondere interesse, evenals muziek: hij was (ere)voorzitter van de Maatschappij

Het gebouw Rehoboth aan de Koningsweg (R.E.J. Roeterink, 1891)
[Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

ter bevordering van de Toonkunst. Hij woonde aan de Oudegracht in het huidige *Huize Oort*. Landelijk werd dr. Abraham Kuiper de grote leider van de meer orthodoxe richting. Hij en zijn aanhangers scheidden zich in 1886 van de Hervormde Kerk af. Ook in Alkmaar verlieten een aantal leden in 1887 de gemeente en kerkten in het gebouw Rehoboth aan de Koningsweg. In 1891

verenigden ze zich met de Afgescheiden Gemeente aan de Oudegracht onder de naam Gereformeerde Kerk van Alkmaar. Zij kerkten voortaan samen in het kerkgebouw aan de Oudegracht. In 1934 bouwde men daar een nieuw kerkgebouw onder architectuur van B.W. Plooy, de Verlosserskerk. Het was een kerk in de bouwstijl van de Amsterdamse school, die in de jaren twintig en dertig veel werd toegepast bij gereformeerde kerken.

SLOT

De geschiedenis van geloven in Alkmaar laat de verschillen tussen de diverse geloofsgroeperingen zien. Niet altijd een fraai beeld, met overheersing van de ene groepering door de andere, naijver en onverdraagzaamheid. Sedert de Reformatie in de

16de eeuw was er de kloof tussen rooms-katholieken en protestanten. Anderzijds heeft het onze stad wel een groot geestelijk erfgoed nagelaten, met name als we de rijkdom aan monumentale kerken bezien. De Tweede Wereldoorlog werkte in menig opzicht wel als een katalysator. Veel tegenstellingen in het sterk verzuilde Alkmaar leken toen onbelangrijk te zijn geworden en men kwam meer tot elkaar.

Toch bleken de eeuwenlange tegenstellingen niet zomaar verdwenen. De volgende *historische sensatie* toont ons dat. Voor de Sint Josephkerk staat een Christusbeeld. Het heeft er niet vanaf het begin van deze kerk gestaan. In de bange dagen van 1944 hadden Alkmaarse rooms-katholieken de gelofte gedaan, dat indien de stad ongeschonden uit de oorlog zou komen er een prachtige kleine kapel gemaakt zou worden. De kapel zou komen op het terrein van de bedevaartsplaats Onze-Lieve-Vrouw-ter-Nood in Heiloo, ter ere van Maria als koningin van de vrede. Na de oorlog werd dit plan wegens de financiële consequenties niet haalbaar geacht. Er kwam een plan ander voor in de plaats: men wilde de Alkmaarse gemeenschap een Christusbeeld aanbieden, met het opschrift 'Christus Koning, Redder van ons volk'. Burgemeester van Kinschot had in de dagen direct na de oorlog laten doorschermen een dergelijk geschenk namens de bevolking te willen accepteren. Toen men eind 1947 de plannen rond had en aan het gemeentebestuur

verzocht het beeld in de Voorhout te mogen plaatsen kwam er zodanige oppositie van niet-roomse kant dat de gemeenteraad op 18 december 1947 alsnog besloot het geschenk niet te aanvaarden. Door de rooms-katholieken werd dit als zeer krenkend ervaren. Na veel geharrewar kreeg het beeld, gemaakt door H.J. Etienne, een plaats voor de ingang van de Sint Josephkerk. Eind 1948 is het onthuld, op het feest van Christus Koning. Vandaag de dag, ruim een halve eeuw later, komt ons dit voorval wat achterhaald voor. Maar het beeld voor de Sint Josephkerk is zichtbaar teken dat geloven in Alkmaar door de eeuwen heen een spannende zaak is gebleven en nog altijd is.

Christusbeeld bij St. Jozefkerk. Geplaatst in 1948 ter nagedachtenis van de gesneuvelde soldaten uit de parochie [foto: R. van Wilgen, Afdeling Monumentenzorg en Archeologie, Gemeente Alkmaar]

Alkmaarse Kloostergebouwen en Hun Lotgevallen

Harry de Raad

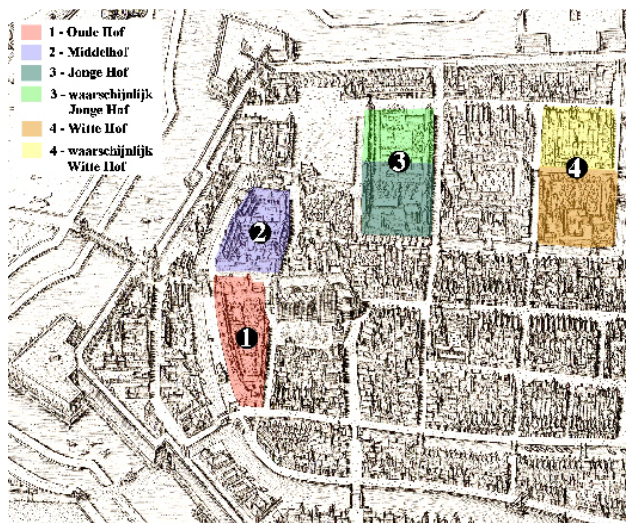

De binnenplaats van het Burgerwees- en armenhuis naar het zuiden gezien. Op de voorgrond het bleekveld met wasgoed. Links de voormalige kerk van het Jonge Hof (J.A. Crescent, 1789) [Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

Een oppervlakkige beschouwer die in Alkmaar gaat wandelen in het gebied rondom de Grote Kerk zou kunnen menen dat Alkmaar in een vrij recent verleden getroffen moet zijn door een grote ramp. Bijna overal rondom de kerk treft hij namelijk moderne gebouwen aan. Wat is er gebeurd? De oorzaak van het verschijnsel heeft veel te maken met de aanwezigheid van de Grote Kerk. De kerk, die fungeerde als het religieuze centrum van Alkmaar, werkte als een magneet. Het is dan ook niet verbazend dat de Alkmaarse kloosters bijna allemaal vlakbij de Grote Kerk waren gehuisvest. Na de Reformatie verloren de kloosters hun functie. Sommige werden afgebroken, maar de meeste kregen een nieuwe bestemming, veelal als openbaar gebouw. In vele kwamen overheidsinstellingen voor o.a. zorg, onderwijs of militaire doeleinden. In de 19de en eerste helft van de 20ste eeuw voldeden deze middeleeuwse bouwsels niet meer aan de eisen die men stelde aan dergelijke gebouwen. Dit betekende hun einde. De meeste gebouwen verdwenen voordat er sprake was van monumentenzorg. Nieuwe gebouwen, waarvan sommige inmiddels ook al weer zijn gesloopt, namen hun plaats in. Van één klooster bleven belangrijke restanten bewaard. Het stond op de plek van de huidige Hof van Sonoy.

DE ALKMAARSE KLOOSTERS

Het middeleeuwse Alkmaar kende een zestal kloosters. De oudste kloosters waren gemeenschappen van vrouwen die onder invloed van de door Geert Grote (1340-1384) begonnen beweging van de Moderne Devotie in groepjes bij elkaar gingen wonen. Vroeger of later sloten ze zich aan bij een bestaande kloosterorde, meestal bij de variant die bedoeld was voor leken. In Alkmaar werden tussen 1394 en ca. 1444 vier van dergelijke gemeenschappen gesticht, in de volksmond veelal aangeduid als Oude Hof, Middelhof, Jonge Hof en Witte Hof. De eerste drie leefden volgens de regel van Franciscus, de zusters van het Witte Hof waarschijnlijk volgens die van Augustinus. De achtergronden van deze plotselinge opbloei van stedelijke religieuze vrouwengemeenschappen zijn onduidelijk. Zo is wel geopperd dat er in de steden in die tijd een structureel vrouwenoverschot bestond. Eeneigenplaats nam het in 1505 gestichte Clarissenklooster in. Het was een vrouwenklooster van de streng beschouwelijke orde van de arme Klaren. Naast de vele vrouwenkloosters steekt het enige mannenklooster dat Alkmaar heeft gekend, het in 1448 gestichte

De voormalige kloostercomplexen zijn nog goed te herkennen op de kaart van Drebbel uit 1597. Het Minderbroeders- en Clarissenklooster waren hier reeds afgebroken [Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

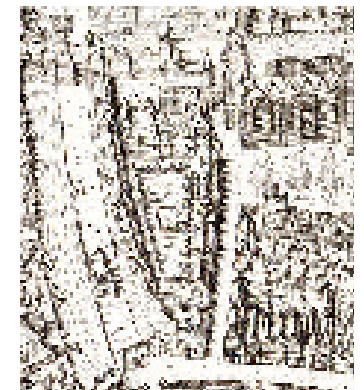
Op dit schilderij van het beleg van Alkmaar (in 1603 vervaardigd naar de toestand van 1573 door een onbekende kunstenaar) zijn de kapellen van de vier kloostercomplexen duidelijk zichtbaar: op de voorgrond zien we de kapel van het Minderbroedersklooster, daarachter (nog voor de Grote Kerk) van links naar rechts de kapellen van het Jonge Hof, het Middelhof en het Oude Hof [Collectie Stedelijk Museum Alkmaar]

Clarissen- en het Minderbroedersklooster), de andere vier kregen nieuwe bestemmingen. In de 19de en 20ste eeuw werden ze alsnog afgebroken. In het navolgende zullen we meer in detail de lotgevallen volgen van de middeleeuwse kloostergebouwen in de Alkmaarse binnenstad.

HET OUDE HOF: VAN KLOOSTER TOT OPVOEDINGSGESTICHT

Lopend in de Bagijnenstraat ten westen van de Grote Kerk heeft de Alkmaarder van nu er geen weet meer van dat op de plek van het wegdek en het huidige bankgebouw een middeleeuws kloostercomplex en een Rijksopvoedingsgesticht hebben gestaan. De bebouwing ter plaatse strekte zich vroeger uit tot vlak naast de Grote Kerk. De nauwe passage die tussen de kerk en de hoge gebouwen ten westen ervan overbleef heette tot 1964 heel toepasselijk 't Waaigat.

Het Catharinaklooster of Oude Hof zoals men het later veelal noemde, begon bescheiden. In 1394 werd het gehuisvest in een huis ten westen van de Alkmaarse parochiekerk tussen het kerkhof en de stadsveste. Door de verwerving van naburige panden breidde het klooster zich uit, totdat eind 15de eeuw bijna het gehele gebied tussen Gasthuisstraat en Heul in handen kwam van het klooster. Dat de nabijheid van de parochiekerk niet altijd een zegen was ervoeren de zusters toen in 1468 de in aanbouw zijnde nieuwe toren van de kerk instortte, waarbij twee bewoonsters van het Oude Hof door vallend gesteente werden gedood.

Het voormalige Oude-Hof-complex op de kaart van Drebbel uit 1597 [Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

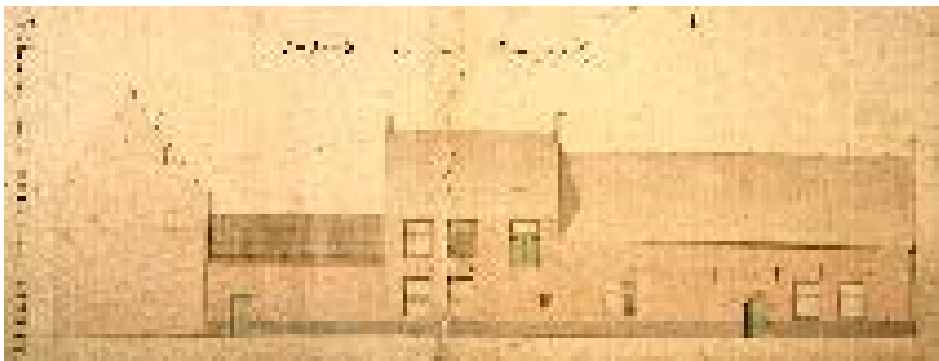
‘IN UWE JEUCHT SCHIKT U TOT DEUCHT’

Na de Reformatie kwamen de gebouwen in handen van de stad. Een aantal kloosterzusters mocht er tot hun dood blijven wonen. In 1609 werd een deel van het Oude Hof bestemd tot armenhuis. Hier ontvingen de zelfstandig wonende stedelijke armen ondersteuning

in natura. Ook huisvestte men er tot 1684 de weeskinderen van de stadsbewoners die geen poorter waren. Nog steeds was er ruimte in het voormalige klooster. In 1613 werd het noordoostelijk deel van de vroegere kloostergebouwen, waaronder de kloosterkapel, bestemd tot Tucht- en Verbeterhuis. Dit was een straf- en werkinrichting voor veroordeelde 'criminele' gevangenen, die er na het ondergaan van een lijfstraf voor enige tijd werden opgesloten. Verder huisvestte men er ook zogenaamde 'civiele' gevangenen, meestal personen die op verzoek van familieleden of voogden werden opgesloten. Het waren mensen die in de maatschappij niet meer te handhaven waren. Ook melaatsen en lijders aan ernstige venerische ziekten werden er wel eens door hun familie opgesloten. Afgaande op de schaarse gegevens die we hebben, schommelde de bevolking van het tuchthuis rond de 50 personen. Ze kwamen uit de wijde omgeving.

In de Franse tijd werd het gevangenisstelsel evenals de justitie een rijksaangelegenheid. De exploitatie van het Alkmaarse tuchthuis kwam nu voor rekening van het Rijk, al bleef onduidelijk wie eigenaar was van de gevangenisgebouwen. In 1817 werd de gevangenis uitgebreid met een voormalig kloostergebouw langs het Zand (omstreeks de huidige St. Katherijnenstraat), 'het lange huys' genaamd, dat lange tijd als kazerne dienst had gedaan. In hetzelfde jaar werd het zuidelijk gedeelte van het voormalig kloostercomplex, dat jarenlang in gebruik was geweest bij allerlei zanggezelschappen en sinds 1795/1796 ook als kazerne fungeerde, afgebroken. Het vrijgekomen terrein werd onbebouwd gelaten, zodat de ingang van het tuchthuis veel beter uitkwam. Het nieuwe, al spoedig met bomen voorziene plein, werd heel toepasselijk 'Het Klooster' genoemd.

Van de gevangenis zijn plattegronden bewaard gebleven die een gedetailleerd beeld geven van de toenmalige inrichting. Op een plattegrondtekening uit 1836 is ook de voorgevel van de gevangenis afgebeeld. Het voorgebouw diende tot woning voor de cipier. Achter de woning was een tuin en bleekveld. In het gebouw erachter bevond zich de kamer waar het college van regenten vergaderde en een tweetal vertrekken waar kerkdiensten werden gehouden. Tussen de kamer en de kerkvertrekken was een hek aangebracht met een zware ijzeren sluiting. Op het hek stond geschreven: 'In uwe jeucht schikt u tot deucht, want rechters banck hout quaet in dwanck'. Na een volgende binnenplaats kwam men in de oude kloosterkerk, waarin diverse gevangenenverblijven waren ingericht.

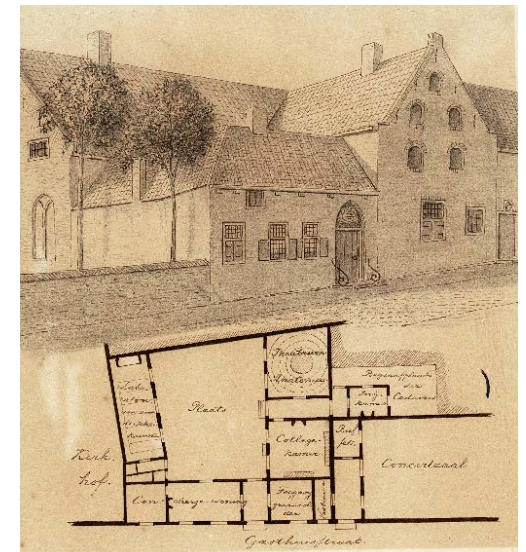

Detail van de voorgevel van de gevangenis (Huis van Arrest), 1836 [Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

THEATRUM ANATOMICUM

Met name om de bewoners van het tuchthuis te laten werken werd er geweven en gesponnen in de oude kloostergebouwen. Zo horen we in 1649 van een 'draperie', ofwel lakenfabriek. Ook in de 18de eeuw vonden er economische activiteiten plaats in het voormalig kloostercomplex. De hervormde diaconie startte in 1753 een 'dweilenweverij, tipel- en catoenspinnerij' in enkele vertrekken van het voormalige kloostercomplex. De diakenen hoopten door middel van deze nijverheid te kunnen bezuinigen op de armenzorg. In de 18de eeuw werd het aantal gebruikers van de voormalige kloostergebouwen nog verder uitgebreid. In de meest noordoostelijke hoek van het complex werd in 1723 een Theatrum Anatomicum ingericht, waar anatomische les gegeven kon worden, en kreeg het in dat jaar opgerichte Collegium Medico-Pharmaceuticum enige ruimten toegewezen.

Deze medische instellingen waren bedoeld om de beoefening van de geneeskunde op een hoger peil te brengen. In 1826 werd in de hoekgebouwen aan de Gasthuisstraat een genees- en heelkundige school ingericht. Deze school verzorgde samen met soortgelijke instellingen in Haarlem, Hoorn en Amsterdam de opleiding van genees- en verloskundigen op het platteland. In 1865 werd de school opgeheven. Sinds 1860 was ze overigens al elders in de stad gehuisvest. Ook culturele instellingen kregen onderdak in het voormalig kloostercomplex. Zo werd in 1727 aan het gezelschap 'Harmonie' het voormalig brouwhuis van het klooster toegewezen, dat ingericht werd tot concertzaal. In 1795 kocht het muziekgezelschap het gebouw.

Aanzicht en plattegrond van de gebouwen van de genees- en heelkundige school aan de Gasthuisstraat. Het gebouw linksachter was de voormalige kloosterkapel van het oude hof (C.W. Bruinvis, 1874 naar de situatie van ca. 1850) [Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

OPVOEDINGSGESTICHT VOOR JONGENS

Omdat de Alkmaarse gevangenis begin jaren vijftig van de 19de eeuw grotendeels leeg stond, kwam F.J. Mahieu, de inspecteur-generaal over het gevangeniswezen, met het plan in een deel van de gebouwen een verbeterhuis voor jongens te vestigen. In een dergelijke instelling werden jongens opgevoed die zonder 'oordeel des onderscheids' (waarmee men duidde op jongens onder de 16 jaar) een delict hadden begaan. Ze dienden er tot hun twintigste te blijven. Een dergelijke instelling bestond toen nog niet in Nederland. Met steun van het gemeentebestuur van Alkmaar vonden in de jaren 1855-1857 de nodige verbouwingen plaats om het gevangeniscomplex geschikt te maken voor het nieuwe doel. Alkmaar stond gratis de voormalige concertzaal af tot huisvesting van de directeur en inrichting van een gymnastiekzaal. De eerste directeur A. Meeter had zijn twijfels over

de bruikbaarheid van de gebouwen voor hun nieuwe doel. ‘Wij onthouden ons een oordeel te vellen over de meerdere of mindere doelmatigheid van oude gebouwen tot nieuwe doeleinden in te rigten, en de belangen eener zaak die in de toekomst groot kan worden, aan een aloud erfstuk van hout en steen vast te knopen’ schreef hij diplomatiek.

De Alkmaarse instelling, in 1857 geopend en sinds 1886 Rijksopvoedingsgesticht genoemd, was een succes.

Al spoedig was uitbreiding nodig. In 1866 werd op de noordoostelijke hoek van het complex, waar zich de gebouwen van de vroegere geneeskundige school bevonden, een nieuw kazerneachtig gebouw ter huisvesting van slaap- en ziekenzalen. Er was nu ruimte in het gesticht voor 230 jongens. Verdere verbouwingen volgden. Zo werd in 1875 de oude voormalige concertzaal aan de Gasthuisstraat afgebroken om plaats te maken voor een nieuwe directeurswoning. Van het oude kloostercomplex resteerde nu alleen nog het gedeelte, waarin zich het Huis van Bewaring bevond. In 1894 werd de gevangenis verplaatst naar nieuwbouw achter het enkele jaren daarvoor gereedgekomen gerechtsgebouw aan de Geestersingel. Een jaar later werden de oude gebouwen afgebroken. Ter plekke realiseerde men nieuwbouw ten behoeve van het Rijksopvoedingsgesticht. Alle voormalige kloostergebouwen waren nu afgebroken. De vervangende nieuwbouw was praktisch, maar niet erg mooi. Door de voortdurende ruimtenood in het opvoedingsgesticht moest men woekeren met de beschikbare ruimte. De gebouwen werden daardoor erg hoog opgetrokken. Het geheel kreeg een omvang die in feite niet paste binnen de kleinschalige Alkmaarse binnenstad.

POSTKANTOOR EN AFBRAAK

In 1922 werd het Rijksopvoedingsgesticht opgeheven. In het leegstaande complex werden in de jaren 1922 tot 1926 noodwoningen ingericht. In 1934 werden de achter de Grote Kerk gelegen voormalige gestichtsgebouwen in gebruik genomen als postkantoor. De ingang ervan lag achter de Grote Kerk en was zo verscholen dat er verwijsbordjes nodig waren in de Koorstraat en in de Gasthuisstraat.

Toen in de jaren zestig werd begonnen met de reconstructie van dit gedeelte van de binnenstad, verdwenen één voor één ook de gebouwen van het voormalige Rijksopvoedingsgesticht (bijvoorbeeld in 1968 het gebouw dat het postkantoor huisvestte). Overigens werden de laatste gestichtsgebouwen pas in 1982 gesloopt. Het

Het huis van verbetering en opvoeding (ook genaamd Rijksopvoedingsgesticht), grenzend aan de Gasthuisstraat en 't Waaigat, gezien vanaf het grote Kerkplein. Op de voorgrond de nieuwbouw van 1866. Links ervan de gevel van de voormalige kloosterkapel van het Oude Hof. Geheel links de Grote Kerk (C. van der AA, 1892) [Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

Detail uit de kaart van Drebbel uit 1597 met de voormalige kloostergebouwen van de Middelhof [Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

meest prominente moderne gebouw op de oude locatie is het gebouw van het nieuwe postkantoor, nu sinds een aantal jaren verbouwd tot ABN-Amrobank. De bank is gelegen aan de naar het westen verlegde en verbrede Bagijnenstraat. Waar eens geestelijke zusters een aan God gewijd leven leidden en later verdoolde kinderen weer op het rechte spoor gebracht werden, regelen Alkmaarders nu hun geldzaken.

HET MIDDELHOF:

VAN KLOOSTER TOT ZIEKENHUIS EN WEESHUIS

Het Middelhof, ook wel het St. Salvatorklooster genoemd, wordt in 1444 voor het eerst expliciet genoemd in schriftelijke bronnen. Het klooster bevond zich ten noordwesten van de Grote Kerk en bestond uit

een kerk, een patershuis, werk- en brouwhuizen, woonverblijven en een ruim erf voorzien van een diepe put. Waarschijnlijk vervulden de kloosterzusters een rol bij het verzorgen van arme zieken die opgenomen waren in het aangrenzende St. Elisabethgasthuis. Na de Reformatie bestemde men een deel van het gebouw in 1581 tot Pesthuis. In 1589 werd in een ander deel het Mannengasthuis gevestigd. Ook het St. Elisabethgasthuis, inmiddels een stedelijke instelling, kreeg gebouwen van het voormalige Middelhof toegewezen. De indeling van het gebouwencomplex werd nu als volgt: het dichtst bij de Grote Kerk

"Jan Roothoofs Hofje; Oudevrouwe en Oudemannen Gasthuys tot Alkmaar". Gezicht vanuit de Paternosterstraat op de Grote Kerk (C. Pronk, 1729) [Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

Boven: binnenplaats van het St. Elisabethgasthuis voor vrouwen (A. Rademaker, 1730)

Onder: De in 1789 gebouwde gevel van het hoofdgebouw van het Mannen- en Vrouwengasthuis. We kijken vanuit de binnenplaats van het vroegere Mannengasthuis naar de binnenplaats van het vroegere Vrouwengasthuis (J.A. Crescent, 1789)
[Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

bevonden zich de gebouwen van het St. Elisabeth- of Vrouwengasthuis, vervolgens kwam het Mannengasthuis en tenslotte het Pesthuis. Zowel het Vrouwen- als het Mannengasthuis bestond uit een aantal gebouwen rondom een binnentuin. Het Vrouwengasthuis was gevestigd in de voormalige kloosterkerk en aangrenzende gebouwen. Er is een plattegrond bewaard gebleven van de situatie rond 1785. De kerk was toen in gebruik voor de huisvesting van zogenaamde 'proveniers'. Dit waren oude mannen en vrouwen die in ruil voor de betaling van een bepaalde geldsom hun verdere leven kost en inwoning kregen. Het Vrouwengasthuis telde blijkens de plattegrond in totaal 27 provenierswoningen. Links naast de kerk bevond zich de 'beijert'. In dit vertrek vonden arme vreemdelingen tijdelijk onderdak. Een volgend vertrek, gelegen aan de Gasthuisstraat, het zogenaamde 'langhuis', was bedoeld voor de huisvesting van behoeftige oude vrouwen. Daarachter bevonden zich de gemeenschappelijke eetzaal, een mangelkamer en een keuken.

In 1785 werden het Mannen- en Vrouwengasthuis verenigd. Er kwam een nieuwe entree ter hoogte van de Dubbele Buurt. In de vleugel gelegen tussen het voormalige Vrouwen- en het Mannengasthuis werd een doorbraak gemaakt, zodat er een verbinding kwam tussen de beide binnentuinen. De nu iets kortere vleugel werd in 1789 voorzien van een indrukwekkende neo-classicistische gevel.

Het Pesthuis werd in 1607 vernieuwd en vergroot. Een fraai gebouw kwam tot stand, dat helaas in 1816 weer is afgebroken. Op dezelfde plaats stond van 1872 tot 1920 de Stadsapothek. Deze apothek werd in 1879 verenigd met het Mannen- en Vrouwengasthuis, dat sinds 1902

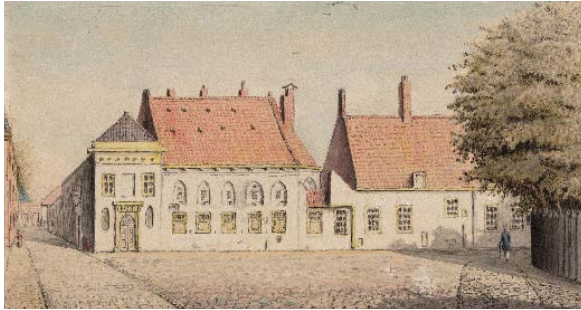
de naam Stadsziekenhuis voerde. In 1929 verhuisde het ziekenhuis naar de voormalige Cadettenschool aan de Wilhelminalaan. Een actie van de vereniging Oud Alkmaar om de nu leegstaande en in vervallen staat verkerende gebouwen te behouden, had geen succes. De Rijkscommissie voor de Monumentenzorg steunde de vereniging niet. De gebouwen hadden volgens haar geen bijzondere waarde. Zelfs niet de in 1789 gebouwde siergevel: 'den 18en eeuwse gevel, die als scherm gebouwd is voor het uitbouwje met de weinig belangrijke Regentenkamer, kan men geen grote waarde toekennen, daar dit front door verwijdering van de kroonlijst met vazen, zijn karakter goeddeels heeft verloren'. In 1930 werden de gebouwen gesloopt. Het zuidelijke deel van het oorspronkelijke gebouwencomplex was toen al lang verdwenen. In dit gedeelte was in 1819 het Burgerweeshuis ondergebracht. Deze instelling was tot 1811 gehuisvest in een ander voormalig klooster, namelijk het Jonge Hof. Een groot succes was het nieuwe weeshuis niet. Het weeshuisbestuur besteedde de wezen liever uit bij particulieren of liet ze overbrengen naar de Drentse Koloniën van Weldadigheid. Een deel van de gebouwen werd

"Afbeelding van twee gebouwen, behoord hebbende tot het in 1867 geamoveerde Burgerweeshuis terzelfder plaats, alweer het Nieuwe in 1869 voltooide en op den 17 Oktober van dat jaar in dienst gestelde Weeshuis gezien wordt." De gebouwen behoorden tot het Middelhof of St. Salvatorsklooster (anoniem, ca. 1860) [Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

verhuurd: de stadstekenschool was er gevestigd en de stedelijke vleeshal. Laatstgenoemde inrichting kwam overigens nooit echt van de grond.

In 1826 bestond het weeshuis alleen nog maar uit de kamers van de regenten en regentessen en de woning van de binnenvader van het weeshuis, bij wie een paar kinderen besteed waren. De gebouwen aan de Gasthuisstraat kregen een militaire functie: het kledingmagazijn voor het 2e regiment infanterie en de garnizoensbakkerij werden er gehuisvest.

Het voormalig kerkje van de Middelhof. Op de achterkant van de tekening staat geschreven: "Weeshuis en gedeelte van het gasthuis, 25 augustus 1867 Dienzelfden dag begon men met de afbraak." (E. Masdorp, 1867) [Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

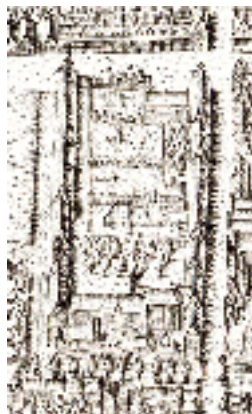
Met het stelsel van uitbesteding van wezen was men gaandeweg in de 19de eeuw steeds minder gelukkig. Men wilde de wezen weer concentreren binnen één instelling. Aanpassing van het bestaande 'weeshuis zonder wezen' werd niet mogelijk geacht. Men besloot tot afbraak, die in 1867 plaatsvond. Ter huisvesting van de wezen werd aan het Kerkplein (nu Canadaplein)

een nieuw weeshuis gebouwd. In de 20ste eeuw fungeerde het gebouw als gymnasium en landbouwhuis. Het is in 1969 afgebroken. In 1998-2000 zijn hier de resten van het klooster en het St. Elisabethgasthuis door de gemeente archeologisch onderzocht.

HET JONGE HOF: VAN KLOOSTER TOT BURGERWEESHUIS

Het oudst bekende gegeven over het Jonge Hof, ook wel het klooster van de H. Maria van Nazareth genoemd, is de verkoop op 8 april 1415 van een pand aan de Hoogstraat (nu Doelenstraat) aan Lizebet Michielsdochter die er 'mit horen zusteren' leefde 'in der oirde van penitencien Sente Franciscus'. Het klooster bevond zich in het gebied gelegen tussen de Gedempte Nieuwesloot, de Sint Sebastiaanstraat, de Koningsweg en de Doelenstraat. In 1433 blijkt het klooster over een kapel te beschikken, gewijd aan Maria en de apostelen Filippus en Jacobus. Waarschijnlijk is deze kapel rond 1474 vervangen door een groter exemplaar.

Een aardige inkijk in het leven binnen het klooster geeft ons het verslag uit 1568 van een 'visitatie' van het klooster door een aantal geestelijken onder leiding van de 'minister generael' van de derde orde van St. Franciscus. Blijkens dit verslag woonden er toen 28 zusters in het klooster. Van 25 van hen wordt ook de leeftijd genoemd. Die varieerde van 22 tot 87; de gemiddelde leeftijd was 46 jaar. Ook over de kloostergebouwen wordt in het verslag het een en ander verteld. Er was sprake van een afzonderlijk huis voor de 'pater' van het klooster (biechtvader en administrateur), voorzien van een 'saele' met 'cantoer' en een logeervertrek. Van het eigenlijke klooster worden de volgende vertrekken genoemd: de

De voormalige kloostergebouwen van het Jonge Hof op de kaart van Drebbel uit 1597 [Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

'spincamer', de 'dormiter' (slaapzaal), het 'spraeckhuys' (een afgezonderde ruimte waar men familieleden mocht spreken), de keuken en het 'melckenhuys'. Na de Reformatie moest een nieuwe bestemming voor de gebouwen worden gezocht. In 1576 werd een deel van het voormalig klooster ingericht tot weeshuis, een ander deel tot leprooshuis. De leprozen werden overigens in 1590 elders gehuisvest. In 1595 vonden de Latijnse School en de rectorswoning een plaats in het voormalig kloostercomplex en wel in de kapel en in de paterswoning.

De stadsplattegrond van Drebbel laat ons zien hoe het complex er in 1597 uitzag. We mogen veronderstellen dat de gebouwen op deze kaart er ook in 1572, ten tijde van de opheffing van het klooster, al stonden. We zien een rechthoekig terrein met aan drie zijden bebouwing. Ten zuiden en westen werd het gebied begrensd door waterlopen, respectievelijk de Nieuwesloot en de Minderbroederssloot. De gebouwen aan de Nieuwesloot en aan het begin van de Doelenstraat zullen de kern van het kloostercomplex hebben uitgemaakt. Duidelijk is de paterswoning te herkennen op de hoek Nieuwesloot-Doelenstraat. De voormalige kloosterkapel is nog in vol ornaat zichtbaar achter de bebouwing aan de Nieuwesloot.

WEESHUIS

Zoals gezegd werd een deel van het voormalig kloostercomplex in gebruik genomen als weeshuis. Sinds 1609 werden er alleen kinderen van poorters in opgenomen. In 1684 werd

Het wees- en armenhuis gezien vanaf de Nieuwesloot, met aan weerszijden boven de deurbekroning beelden van wezen in de rood/zwarte wezenkleding (J.A. Crescent, 1789) [Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

ook het Huisarmenhuis gevestigd in het complex. Sindsdien sprak men van Burgerwees- en huisarmenhuis. De nadruk bleef liggen op de wezenverzorging.

In 1811 werd het wees- en armenhuis gevorderd ten behoeve van de huisvesting van een militair hospitaal voor Franse troepen. De wezen werden elders gehuisvest. Pas in 1815 kreeg het stadsbestuur het gebouw terug en richtte het in 1816 in tot kazerne voor het militair garnizoen. Als zodanig fungeerde het tot 1857, toen het garnizoen naar Gouda werd overgeplaatst. Ook aan het verblijf van de Latijnse School in de voormalige kloostergebouwen was inmiddels een einde gekomen. In 1856 werd de school opgeheven; een nieuw opgericht gymnasium kreeg elders onderdak. In 1857 werd de stadstekenschool gevestigd in de voormalige schoolgebouwen. In 1861 besloot het stadsbestuur tot gedeeltelijke sloop van de leegstaande kazerne. Van de gebouwen bewaarde men een deel van het muurwerk ten behoeve van de bouw van een 'tussenschool'. Een dergelijke school was bedoeld voor kinderen van de eenvoudige burgerij. De voormalige kloosterkapel werd na afbraak van de beide eindgevels

Boven: Doelenstraat westzijde met de gebouwen van de Latijnse school (linker poortje) en het wees- en armenhuis (rechter poortje) (J.A. Crescent, 1799)
Onder: De Paardenmarkt met het gast- en proveniershuis en het pesthuis (rechts) en de achterzijde van het weeshuis aan de Nieuwesloot links. Op de achtergrond de Grote Kerk (J.A. Crescent, 1793)
[Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

Detail van de in 1861 ontdekte muurschilderingen: Christus als wereldrechter bij het Laatste Oordeel (T. Hooiberg, 1861) [Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

en verlaging van het overige muurwerk, ingericht tot gymnastieklokaal.

MUURSCHILDERINGEN

Tijdens de afbraak van muurwerk in het westelijk deel van de voormalige kazerne - we weten niet precies waar - werd een opzienbarende ontdekking gedaan. Onder een dikke laag witkalk werden sporen van 15de-eeuwse muurschilderingen ontdekt. Na aftekening werden de schilderingen opnieuw door pleisterwerk aan het oog onttrokken, na te zijn voorzien van een laag vernis dat de eigenschap zou bezitten 'om zonder de kleuren te beschadigen, het aangebrachte pleisterwerk van de muurschilderingen te kunnen afnemen'. Het is niet bekend in welk kloostervertrek de schilderingen waren aangebracht. Niet in de kloosterkapel, zoveel

is duidelijk. Die bevond zich immers in het oostelijk deel van het gebouwencomplex, terwijl de schilderingen werden aangetroffen in het westelijk deel. In 1881 werd de tussenschool afgebroken. Ook de muurschilderingen zijn toen opgeruimd, waarom is niet bekend. Ter plekke van de tussenschool verrees opnieuw een schoolgebouw, nu voor de kinderen van 'onvermogenen'.

Ook het gedeelte van het oude weeshuiscomplex dat grensde aan de Paardenmarkt was inmiddels gesloopt. Het moest wijken voor de in 1866/1867 gebouwde Rijks H.B.S.

Er zouden nog veel meer wijzigingen optreden. De oude gebouwen van de Latijnse School, sinds de opheffing van de stadstekenschool in 1869 in gebruik als burgeravondschool, werden in 1892 afgebroken. Van de bestaande bebouwing bleef alleen het poortje van de Latijnse School bewaard: het werd aan de inmiddels gedempte Nieuwesloot opnieuw opgebouwd. Momenteel bevindt het zich aan de Westerweg, als onderdeel van het Murmellius-gymnasium.

Een nieuw schoolcomplex verrees in 1892/1893 op de hoek Doelenstraat/Gedempte Nieuwesloot, ter huisvesting van de burgeravond- en een ambachtsschool. De in 1861 tot gymnastieklokaal verbouwde

Luchtfoto uit 1923 van de bebouwing op het voormalig kloosterterrein. Vooraan links de armenschool, rechts de burgeravond- en de ambachtsschool.
Middenachter de Rijks H.B.S.

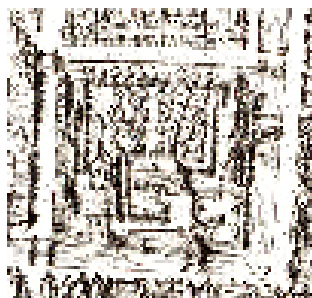
kloosterkapel werd in 1895 bij de ambachtsschool getrokken. Daartoe werd het bestaande gebouw flink verhoogd. Tot in de jaren tachtig van de 20ste eeuw veranderde er niet veel. Wel wijzigde de bestemming van de gebouwen: zo waren in het gebouw van de armenschool achtereenvolgens een tweetal gymnastieklokalen, een brandweerkazerne en een politiegarage gevestigd. De gebouwen op de hoek van de Doelenstraat/Gedempte Nieuwesloot fungeerden later onder meer als handelsschool, gewestelijk arbeidsbureau en als huisvesting van de gemeentelijke sociale dienst.

In 1983 werd op het voormalig kloosterterrein een omvangrijk nieuwbouwcomplex gerealiseerd. Na sloop van onder meer de voormalige armenschool, een aantal oude bedrijfspanden, twee gymnastieklokalen en het in 1971 door brand gehavende gebouwencomplex op de hoek Doelenstraat/Gedempte Nieuwesloot, bouwde men in 1985/1986 op de vrijgekomen ruimte 118 woningen in twee grote blokken met winkels op de begane grond. Bij de sloop verdwenen de laatste muurresten van de voormalige kloosterkapel: in 1861, toen de verbouwing tot gymnastieklokaal plaatsvond, had men immers een deel van het muurwerk laten staan. Een in onze tijd verplaatste zuster van het Jonge Hof zou lang moeten zoeken om op het voormalige kloosterterrein iets bekends te vinden. Alleen in sommige huizen aan de westkant van de Doelenstraat zou wellicht een oud stuk muur of een ander bouwfragment haar bekend voorkomen.

VAN WITTE HOF TOT HOF VAN SONOY

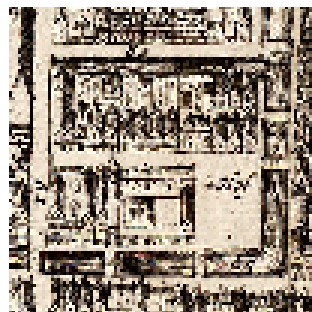
Ongeveer ter plaatse waar zich nu het Hof van Sonoy bevindt, stond vroeger het vrouwenklooster Het Witte Hof. De zusters leefden waarschijnlijk volgens de regel van Augustinus, maar zonder nader ordeverband. Het klooster, officieel St. Annaklooster of St. Maria Magdalenaklooster genoemd, kreeg in de volksmond de naam ‘Witte Hof’, naar de witte kleding van de zusters. Het klooster wordt voor het eerst genoemd in 1430. De precieze ouderdom is onbekend. Al voor de Reformatie leidde het klooster een zieltoegend bestaan. In 1558 waren er nog slechts 6 ‘oude ende affgaende conventualen’ aanwezig en in 1568 nog slechts 4. Geen wonder dat er gebouwen aan de stad werden verkocht ter huisvesting van het Mannengasthuis (1559) en het Pesthuis (1567). Na de Reformatie kwam het gehele klooster in handen van de stad. In 1576 werd het complex verkocht aan Diederik Sonoy, plaatsvervanger van Willem van Oranje in het Noorderkwartier. Sonoy bouwde het klooster om tot een edelmansbehuizing. De noordvleugel bestaat grotendeels uit onderdelen van de middeleeuwse kloostergebouwen. Het torentje en de westelijke vleugel stammen in aanzet uit de tijd dat Sonoy er woonde.

In 1591 kocht de Amsterdamse burgemeester Willem Bardesius het complex. Vóór 1607 vond een grote

Boven: Het Hof van Sonoy op de kaart van Drebbel (1597)

Onder: Op dit detail uit de plattegrond van Alkmaar van Joannes Blaeu uit 1649 is het complex te zien zoals het er uitzag na de ingrijpende verbouwingen van Bardesius [Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

Het Hof van Sonoy (J.A. Crescent, 1788) [Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

verbouwing plaats. Aan de westkant kwam een dubbele vleugel met trapgevels tot stand, terwijl ook aan de oostkant een zijvleugel werd gerealiseerd. Aan de noordkant bleef een gedeelte van Sonoys bouw behouden. Het huidige poortje van het Hof van Sonoy stamt ook uit deze bouwperiode. Het is dan ook versierd met het wapen van Bardesius. We weten niet precies wanneer de oorspronkelijk lage traptoren is verhoogd tot de huidige siertoren. Misschien ook al door Bardesius.

In 1644 kwam het complex in handen van een consortium van 5 kopers onder leiding van Egbert Ramp, bekend van het huis Rampenbosch te Bergen. Enkele jaren na zijn overlijden in 1647 werd het complex verkocht aan de puissant rijke oud gouverneur-generaal van Oost-indië, Cornelis van der Lijn. Waarschijnlijk bouwde hij het grote classicistische huis achter de westvleugel van het Hof, grenzend aan de Veerstraat. In 1691 verkocht de familie Van der Lijn het complex aan Jan van Egmond van de Nyenburg. Leden van de familie Van de Nyenburg bezaten het pand tot 1744. Ingrijpende verbouwingen vonden niet plaats, behalve aan de oostvleugel die in twee bouwfasen, respectievelijk in 1705 en 1744, een classicistisch uiterlijk verkreeg.

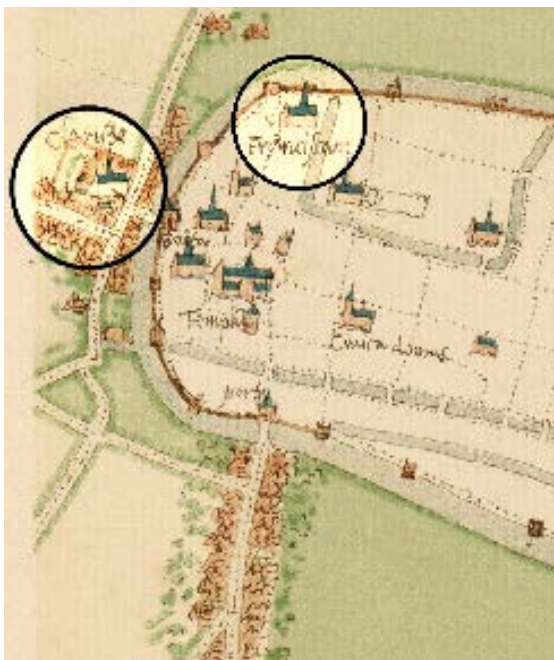
In 1744 werd vervolgens de hervormde diaconie eigenaar van het inmiddels verwaarloosde complex. Vermoedelijk stond het al jaren leeg. Van adellijk woonhuis werd het Hof nu een charitatieve instelling. Om het gebouw voor de nieuwe functie geschikt te maken, werden de noordelijke en oostelijke vleugel ingrijpend verbouwd. Van 1744 tot 1970 was het Hof in gebruik als diaconiehuis. Verbouwingen in deze

periode betroffen meestal verarmingen; zo werd de rechter topgevel van de westvleugel in de 19de eeuw afgebroken. Dankzij met name archivaris en museumdirecteur C.W. Bruinvis bleef de toren, die men in 1875 wilde afbreken, toch behouden. Het toegangspoortje naar het Hof, nog stammend uit de periode van Bardesius, werd in 1973 gerestaureerd op initiatief van de vereniging Oud Alkmaar (nu Historische Vereniging Alkmaar). Het Hof zelf, toen al geen diaconiehuis meer, werd in de jaren 1973 tot 1980 gerestaureerd. Momenteel biedt het onderdak aan meerdere gebruikers, waarbij de horeca-bestemming van het westelijke gedeelte het meest in het oog springt.

HET MINDERBROEDERSKLOOSTER EN HET CLARISSENKLOOSTER

Tot slot in het kort de geschiedenis van twee kloosters die al in de 16de eeuw werden afgebroken: het Minderbroeders- en het Clarissenklooster. Het eerstgenoemde klooster werd in 1448 gesticht. Het bevond zich ter hoogte van de Paardenmarkt. De minderbroeders leefden in een streng ordeverband en hielden zich voornamelijk bezig met prediken. Door bedelen voorzagen ze in hun levensonderhoud. De monniken waren in meerderheid niet van Alkmaarse herkomst. In 1566 had de kloosterkerk zwaar te lijden van de beeldenstorm. In 1572 werd het klooster bestormd door de geuzen, die 5 van de 8 aanwezige monniken naar Enkhuizen brachten, waar ze werden opgehangen. Een andere monnik die was gevlucht, onderging later hetzelfde lot. Het klooster werd in 1574 afgebroken. De lege plek die daardoor ontstond noemde men nog lange tijd het Monniken(w)erf. Ook het Munnikenbolwerk is genoemd naar dit klooster.

Het Clarissenklooster heeft van alle Alkmaarse kloosters het kortst bestaan. Het stond aan

De locaties van het Minderbroedersklooster en het Clarissenklooster (detail van de kaart van J. van Deventer, ca. 1570) [Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

de westkant van de stad, buiten de Geesterpoort. Opggericht werd het in 1505, vooral dankzij een legaat van oud-burgemeester Claes Corff. Het was een vrouwenklooster. De eerste nonnen waren afkomstig uit Gouda. De zusters leefden een streng beschouwend leven. In 1572 werden de nonnen verjaagd en kwam het klooster in handen van de stad. Het jaar erop brak men de gebouwen af: de stenen werden gebruikt voor de aanleg van de nieuwe vestingwerken, waaronder het Clarissenbolwerk dat kwam te liggen nabij de plek waar eens het klooster had gestaan.

De preekstoel in de Lutherse kerk aan de Oudegracht (K. de Heer, 1952) [Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

INLEIDING

Tot de belangrijkste inventarisstukken in de protestantse kerkgebouwen in ons land behoort van oudsher de preekstoel of kansel. Ook in Alkmaar is dat het geval. Samen vormen zij een interessant facet van de Alkmaarse cultuurgeschiedenis, waarvan nog maar zo weinig bekend is. Tussen 1572 en 1875 zijn in de stad diverse nieuwe protestantse kansels gemaakt. Vier bleven bewaard: in de Remonstrantse Kerk (1659?), de Grote Kerk (1665), de Lutherse Kerk (1692) en de Kapelkerk (1761-1762). Verloren gingen de doopsgezinde kansels uit die tijd.

Bij de nog bestaande protestantse preekstoelen gaat het om belangwekkende exemplaren. Zij zijn uitgevoerd volgens dezelfde hoofdopzet: een zeskantige kuip, bekroond door een groot klankbord. De kuip is voorzien van panelen met boogvelden en heeft aan de onderzijde een spits toelopend lampet (komvormige beëindiging). De trap bevindt zich (vanuit de kerkbezoekers gezien) links. Anders dan menigeen verwacht in een protestantse kerk zijn deze kansels voorzien van allerlei decoratief houtsnijwerk. Eerst beperkte zich dat tot de structuurbepalende elementen, zoals zuilen en kapitelen tussen de panelen (Remonstrantse Kerk). Vervolgens verscheen het houtsnijwerk ook op de aanvankelijk lege boogvelden van de panelen zelf, eerst in de vorm van festoenen of slingers (Grote Kerk en Lutherse Kerk), later in de vorm van complete bijbelse taferelen (Kapelkerk). Bijzonder is dat twee van de vier kansels een natuurstenen voet hebben, n.l. de twee oudste (Remonstrantse Kerk en Grote Kerk). Natuurstenen kanselvoeten zijn in ons land vrij zeldzaam.

In het hiernavolgende wordt aandacht besteed aan de vier genoemde protestantse kansels. Aan de orde komen o.a. de voorgeschiedenis, de plaats in het kerkinterieur, de opbouw en de vormgeving. Tot besluit wordt aandacht besteed aan nieuwe ontwikkelingen, die in Alkmaar rond 1875 inzetten (Doopsgezinde Vermaning Koningsweg).

VOORGESCHIEDENIS

De protestanten zijn niet de 'uitvinders' van de preekstoel geweest. Dat waren de rooms-katholieken. Toen de hervormden na de Reformatie de van oorsprong rooms-katholieke kerken kregen toegewezen, troffen zij daar stevast al een preekstoel aan. Omdat zij in het begin onvoldoende middelen hadden om meteen alle meubilair te vervangen door nieuw, begonnen zij zoveel mogelijk met het bestaande. Ook in Alkmaar was dat het geval, toen zij in 1572 de beschikking kregen over de Grote of St. Laurenskerk en de Kleine of Kapelkerk. Wel werden de meest storende decoraties verwijderd. Als de kerkbesturen dat niet meteen door deskundige ambachtslieden lieten doen, bestond het risico dat ondeskundigen het werk zelf ter hand namen. Zo werden in de Grote Kerk de preekstoelpanelen, versierd met profeten en teksten, in 1582 met verf besmeurd. Vermoedelijk heeft men daarna de storende taferelen definitief aan het oog onttrokken, hetzij door ze om te keren, hetzij door er psalmborden voor te hangen. Dit zijn donkere

Detail voorpaneel van de preekstoel in de Grote Kerk met festoen en druiven

borden waarop men met een krijtje of met losse letters kan aangeven wat er tijdens de dienst gezongen wordt. Het gebruik om deze borden aan de preekstoelkuip te hangen was in de eerste jaren na de Reformatie wijd verbreid. Pas in de loop van de 17de en 18de eeuw werden psalmborden wel opgehangen ter weerszijden van de preekstoel, zoals te zien is in de Remonstrantse Kerk en in de Lutherse Kerk.

PLAATS IN HET INTERIEUR

Een preekstoel staat nooit willekeurig in een kerkinterieur opgesteld. In de grotere traditionele protestantse binnenstadskerken treft men hem meestal aan tegen een van de lange zijden van de hoofdruimte, vaak aan de zuidzijde en ongeveer in het midden.

Het interieur van de Kapelkerk met orgel en preekstoel (Anoniem, 1810 naar de situatie van kort na 1762) [Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

Die praktijk hebben de protestanten overgenomen van de rooms-katholieken. De gelovigen waren gewend zich in een U-vorm rond de kansel te scharen als ze een preek wilden horen. Nog altijd staat zowel in de Grote Kerk als in de Kapelkerk, de twee kerken die aan de hervormden werden toegewezen, de preekstoel aan de zuidzijde, waar ook de Alkmaarse rooms-katholieken hem al hadden staan. De andere protestantse geloofsrichtingen die in Alkmaar aanhangers kregen in de hier behandelde

periode, hebben altijd gekerkt in vrij kleine gebouwen. De remonstranten en de lutheranen plaatsten hun preekstoelen tegen een korte kerkwand. De doopsgezinden aan de Koningsweg hadden aanvankelijk hun kansel tegen een lange wand. Toen zij hun kerk in de 1876 van een nieuwe inrichting voorzagen, kwam de plek waar de predikant staat, aan een korte zijde te liggen. En dat is sindsdien zo gebleven.

EEN (DOOP)HEK RONDOM

Bij de kansel werd door de protestanten ook een element van eigen vinding toegevoegd, n.l. een hek om rond de kansel een ruimte af te bakenen. Dit noemt men hek en tuin, soms doophek en dooptuin. Deze laatste woorden geven aan dat er in de afgebakende ruimte meer gebeurde dan preken alleen, bijvoorbeeld dopen. Bij het dopen gebruikten de protestanten echter geen groot doopfont, zoals de rooms-katholieken, maar een klein doopbekken. Meestal is dat in een kast of kluis opgeborgen en komt slechts tevoorschijn bij een doopplechtigheid. Het wordt dan opgehangen in een ring aan de kanselvoet of aan de trap. In later tijd gingen de hervormden er toe over om een slanke standaard voor het

doopbekken te ontwerpen, zoals te zien in de Kapelkerk. Maar er zijn nog heel wat oude preekstoelen waar de oude doopbekkenring nog aan de trap zit, o.a. in de Remonstrantse Kerk.

Soms werden preekstoel en doophek tegelijk ontworpen, bijvoorbeeld in 1692 in de Lutherse Kerk. Helaas is het lutherse doophek al in 1875 uit de kerkruimte verwijderd. Vaak echter dateren preekstoel en doophek uit verschillende perioden, zoals in de Grote Kerk. Daar lieten de hervormden in 1605 rond de van de rooms-katholieken overgenomen kansel een nieuw hek plaatsen. Dat hek, versierd met leeuwjes die een schild met het stadswapen vasthouden (een verwijzing naar het feit, dat de stad het hek betaald had) en kleine pelikaantjes (symbool van de liefde) is nu het vroegste doophek in ons land waarop een jaartal uitgesneden is. De preekstoel zelf is een stuk jonger en dateert van 1665.

OPBOUW

Een traditionele protestantse preekstoel, zoals die vanaf het eind van de 16de eeuw tot diep in de 19de eeuw in zwang was, is opgebouwd uit een aantal vaste onderdelen. Ten eerste de kuip, bestaande uit een vloertje met rondom een borstwering. De borstwering is uit panelen samengesteld. Zij zijn onderling meestal gescheiden door een verticaal element, zoals een (ronde) zuil of een (vlakke) pilaster. De kuip kan veelhoekig zijn of rond. Vaak werd gekozen voor de zeskant, ook in Alkmaar. Aan de ene kant van de kuip zit een deurtje, aan de andere kant is meestal een bankje, waarop de predikant kan zitten als hij niet aan het woord is. Bovendien staat er in Alkmaar doorgaans een beuntje, een losse verhoging die is bestemd voor kleine predikanten. Aan de achterzijde bevindt zich een 'ruggeschot' met een baretknop, waaraan tijdens de dienst een baret (een destijds gebruikelijk hoofddekseel voor predikanten) kon worden gehangen. Boven het ruggeschot hangt een 'klankbord' om de verstaanbaarheid van de predikant te vergroten, belangrijk in een tijd dat er nog geen microfoons waren.

Aan de onderzijde van de preekstoel is doorgaans een komvormige beëindiging: het 'lampet'. De ruimte van het lampet biedt plek voor het onderbrengen van een stoof die ervoor zorgde dat de predikant 's winters warme voeten hield. Daartoe werden in het vloertje van de kuip en in het beuntje daarboven 'stoofgaten' aangebracht. Vaak rust het lampet op een voetstuk, maar niet altijd. Zo is de preekstoel van de Kapelkerk stevig in het achterliggende muurwerk verankerd via forse ijzeren stangen, die weggewerkt zijn in het lampet. Met het oog op de verstaanbaarheid van de predikanten werden preekstoelen hoog opgetrokken. Dat betekent dat er een trap nodig was naar de kuip. Over het algemeen geldt: hoe groter de ruimte, hoe hoger de preekstoelen en hoe hoger de trappen.

KOPERWERK

Aan een traditionele protestantse preekstoel is vaak mooi koperwerk aangebracht. Het meeste zit aan of bij de bovenrand van de kuip, zoals een grote lezenaar. De omvang ervan is afgestemd op de grote kanselbijbels, die in de loop van de 17de eeuw in zwang kwamen. Terzijde ervan bevindt zich vaak aan de ene kant een kandelaar, nodig in een tijd dat kaarsen voor de verlichting moesten zorgen, en aan de andere kant een

Het koperen doopvont uit de Remonstrantse Kerk

zandloperhouder. De predikant diende de zandloper daarin goed in het oog te houden: langer dan een uur mocht de preek niet duren. Tenslotte is er de doopbekkenhouder, die vaak aan de trap vast zit. Niet alleen aan de kansel, ook aan het doophek is vaak koperwerk aanwezig. Zo worden de toegangsdeurtjes in het hek vaak bekroond door een doopboog, terwijl er midden voor de preekstoel vaak een tweede koperen lezenaar aanwezig is voor een voorzanger of voorlezer.

VERVAARDIGING VAN EEN PREEKSTOEL

Bij de vervaardiging van een rijk versierd meubelstuk waren vroeger normaal gesproken altijd meerdere personen betrokken. Voor de hervormde kerken in de steden, die een nauwe relatie met de overheid onderhielden, was de stadstimmerman doorgaans de ontwerper. Aan de uitvoering werkten in praktijk twee soorten vaklieden: de timmerman en de beeldsnijder. Voor ingewikkeld beeldsnijwerk haalde men soms specialisten van buiten. Zowel aan de preekstoel van de Grote Kerk als aan die van de Kapelkerk werkten Amsterdamse beeldsnijders. Zo deed Claes Claesz. van Steenwijck het beeldsnijwerk voor de kansel van de Grote Kerk (maar ook voor de herenbanken rond de zuilen in die kerk) en sneed Asmus Frauen de figurenrijke taferelen voor de kansel van de Kapelkerk (evenals de musicerende kindertjes op het orgel aldaar).

DE PREEKSTOEL IN DE REMONSTRANTSE KERK (1659?)

De preekstoel in de Remonstrantse Kerk, uitgevoerd in Hollandse renaissance stijl (in Alkmaar tot ca. 1670 toegepast) is de vroegste speciaal voor de protestanten gemaakte preekstoel in Alkmaar. Hij was al aanwezig toen de kerk aan het Fnidsen in 1659 zijn huidige verschijningsvorm kreeg. De hoofdopzet is die van alle Alkmaarse protestantse preekstoelen uit de hier behandelde periode.

De boogpanelen laten een rondboog zien, die aan de binnenzijde is afgewerkt met een doorlopende reeks mini-rondboogjes. Zo'n boogafwerking komt tijdens de Hollandse renaissance vaker voor, ook in Alkmaar. Men kan die bijvoorbeeld aantreffen op de kolombanken terzijde van de kansel in de Grote Kerk (1651). De boogvelden zelf zijn zonder versiering, zowel bij de preekstoel van de remonstranten als bij de genoemde banken in de Grote Kerk.

De preekstoel in de Remonstrantse Kerk

Ornamenteel koperen monogram bij de ingang tot de preekstoel (links), mannenkopje (midden) en zandloper (rechts) in de Remonstrantse Kerk

Ook dat komt veel voor ten tijde van de Hollandse renaissance. De boogpanelen van de remonstrantse preekstoel zijn gescheiden door halfzuilen, voorzien van cannelures (groeven). Zij dragen Ionische kapitelen, een kapiteeltype dat veel aan kansels is toegepast.

Tussen de kapitelen en de gecanneleerde zuilen bevindt zich een smalle band met renaissance motieven. Zo'n versierde band bevindt zich ook onder de kapitelen van de herenbanken van 1651 in de Grote Kerk.

Boven de kapitelen van de zuilen van de remonstrantse preekstoel is iets bijzonders te zien. Hier bevinden zich om en om mannen- en vrouwenkopjes, voorzien van kapsels en kleding (kragen) zoals die in de eerste helft van de 17de eeuw gangbaar waren. Onder de zuilen zijn leeuwenkopjes gesitueerd. Dergelijke siermotieven komt men in de Hollandse renaissance stijl veel tegen, zowel bij gebouwen als bij meubels. Maar velen verwachten zo iets niet in een protestantse kerk. Dergelijke kopjes werden populair als versieringsmotief door de prenten van rond 1600 van de bekende renaissance architect Hans Vredeman de Vries.

Een andere bijzonderheid is de natuurstenen voet: onder het houten lampet bevindt zich een zeskantig voetstuk met bolle zijden, vervaardigd van zandsteen. Ook de preekstoel van de Grote Kerk zou in 1665 een zandstenen voetstuk krijgen, echter heel anders van vorm. De remonstrantse preekstoel is, als enige van alle Alkmaarse protestantse preekstoelen, nog altijd voorzien van een complete 'set' koperwerk: een lezenaar, een kandelaar en een zandloperhouder op de bovenrand van de kuip en een doopbekkenhouder aan de trap. Verdwenen is echter de bekleding van lakense stof met een franje langs de bovenrand, die in de 17de en 18de eeuw nagenoeg alle preekstoelen in ons land sierde.

DE PREEKSTOEL IN DE GROTE KERK (1665)

De preekstoel in de Grote Kerk is de grootste protestantse preekstoel die in Alkmaar gemaakt is. De afmetingen hangen uiteraard samen met de grote afmetingen van het kerkgebouw, maar ook met de status ervan. Het ging om de hoofdkerk van de stad. Ten tijde van het Hollands classicisme, in de tweede helft van de 17de eeuw, waren guirlandes of festoenen (slingers, samengesteld uit bladeren, bloemen en vruchten,

maar ook wel uit doeken) een geliefd versieringsmotief. Aan de preekstoelkuip van de Grote Kerk zijn zij toegepast in de grote boogvelden en in de smalle velden onder en boven de boogvelden. Soms hebben de bloemen en/of vruchten in de festoenen een duidelijke symbolische betekenis. Dat is bijvoorbeeld het geval met de druiven in het festoen op het belangrijkste paneel van de kuip, het paneel middenvoor. Zij herinneren aan een bekende uitspraak van Christus: 'Ik ben de ware wijnstok'. Doekfestoenen treft men aan in de smalle velden onder de grote boogpanelen.

Tot de bijzonderheden behoort de zandstenen preekstoelvoet met zijn gebogen vorm. Dit voetstuk was een geschenk van de vier toenmalige burgemeesters van de stad. Hun familiewapens treft men aan op de onderste rand. Daarboven is groot het wapen van Alkmaar (de torenburcht, voorzien van een lauwerkrans) aangebracht. Beeldhouwer C. de Ghilde maakte deze bijzondere kanselvoet en bracht er ook zijn naam en het jaar van ontstaan op aan. De hier toegepaste gebogen vorm is voor preekstoelvoeten in de regio Alkmaar veelvuldig in hout nagevolgd, o.a. voor de preekstoelen van de hervormde kerken van Warmenhuizen (1724) en St. Pancras (1740). Een andere bijzonderheid is de koperen lezenaar, waarin tussen sierlijke lauriersranken de Alkmaarse torenburcht, voorzien van het jaartal 1665, is te vinden. Er zijn nog twee van die lezelaars in Alkmaar, namelijk één aan het doophek in de Grote Kerk en één aan het doophek van de Kapelkerk.

DE PREEKSTOEL IN DE LUTHERSE KERK (1692)

In 1692 bouwden de lutheranen het huidige kerkgebouw op de hoek van de Oudegracht en de Baangracht. In het nieuwe kerkgebouw kwam ook een nieuwe preekstoel, geschonken door Daniel Rademaker, een van de rijke kerkbestuurders. Deze kansel, uitgevoerd in late Hollands classicistische stijl, volgt in hoofdopbouw die van de andere protestantse preekstoelen in de stad. Zuilen werden echter ten tijde van het late Hollands classicisme weinig gebruikt en ook hier bleven ze achterwege.

Wel geliefd bleven de festoenen. Ze zijn op de boogvelden van de panelen te vinden. Alleen het belangrijkste paneel van de kuip, middenvoor, draagt een andere decoratie, namelijk het familiewapen van de schenker, voorzien van een helmteken (boven) en kwastjes (onder). Achter de kwastjes is een banderol met de naam van de schenker. In

Boven: de preekstoel in de Grote Kerk
Onder: zij aanzicht van de natuurstenen voet

navolging van de preekstoel van de Grote Kerk zijn ook hier in de smalle velden onder de boogpanelen doekfestoenen toegepast.

De preekstoel in de Lutherse Kerk (links) en het voorpaneel van deze preekstoel met wapenschild (rechts)

DE PREEKSTOEL IN DE KAPELKERK (1761-1762)

De rijkst gedecoreerde protestantse preekstoel van de stad bevindt zich in de Kapelkerk. Deze kansel uit 1761-1762 verving een oudere die bij de grote kerkbrand van 1760 verloren was gegaan. Het was mede door een aanzienlijke schenking van Guurtje de Volder, de buurvrouw die dankbaar was dat haar pas verbouwde huis bij de kerkbrand gespaard bleef, dat deze bijzondere preekstoel met zijn rijke snijwerk en zijn royale gebruik van kostbaar mahoniehout tot stand kon komen. De hoofdobouw, dezelfde als die van de eerder genoemde Alkmaarse preekstoelen, was in 1761 eigenlijk al ouderwets. Maar de versieringen zijn in eigentijdse rococo, zoals te zien aan de asymmetrische vorm en decoratie van het ruggeschot en van de baretknop en aan de Ionische kapitelen op de zuilen tussen de boogpanelen. De kapitelen tonen in het midden, tussen de voluten (krullen) een asymmetrisch bloemmotief, kenmerkend voor de rococo. Datzelfde asymmetrische bloemmotief is ook te vinden in de Ionische kapitelen van de orgelkas uit dezelfde tijd.

Uniek voor Alkmaar is de decoratie van het lampet met grote vrij hangende festoenen waarin o.a. allerlei bloemen en vruchten te zien zijn zoals rozen (symbool van de liefde) en een granaatappel (symbool van de eendracht en vereniging). Zo'n lampet met festoenen is in Alkmaar zelf verder nooit toegepast, maar in het noorden van het land kende men dat verschijnsel al sinds de 17de eeuw (o.a. in de Nieuwe Kerk in Groningen, 1664-1665). Het was vermoedelijk de Alkmaarse stadstimmerman Albert van Panders, die betrokken was bij de herbouw en herinrichting van de Kapelkerk en die familiebanden

Links: de preekstoel in de Kapelkerk. Rechts: het paneel met het dankoffer Noach

met het noorden had, die het Groningse concept hierheen gebracht heeft.

Uniek voor Alkmaar zijn ook de figurenrijke houten reliëfs van de kuip. Het gaat om bekende Bijbelse taferelen, twee uit het Oude Testament en twee uit het Nieuwe Testament, die alle betrekking hebben op een belangrijk thema voor de gelovigen van toen: het Verbond van God met de mensen. Links, bij de trap, is in de bovenhelft van het boogveld te zien hoe de Ark van Noach behouden op de berg Ararat terechtgekomen is. Daaronder zijn Noach en de zijnen bezig met een dankoffer (Genesis 8:15-22). Boven dit alles is een regenboog, als teken van het Verbond dat God sloot met Noach en 'alle levende wezens die bij hem zijn' (Genesis 9:8-17). Het volgende tafereel, middenvoor, laat zien hoe Mozes, hoog op de berg, de Tafelen met de Tien geboden - ook wel 'de Wet' genaamd - ontvangt, terwijl er aan de voet van de berg een menigte van mannen, vrouwen en kinderen achter een groot houten hek staat (Exodus 19). Het derde tafereel stelt de prediking van Christus op de berg (de 'Bergrede', Mattheus 5-7) voor. Het laatste toont het Pinksterfeest ('Uitstorting van de Heilige Geest', Handelingen 2;1-4), met apostelen met vlammetjes op hun hoofd.

Een bijzonder tafereel bevindt zich op de deur. Hier ziet men beneden een moment uit het verhaal van de bekering van de apostel Paulus: de blind geworden Paulus, op dat ogenblik nog Saulus geheten, wordt door zijn metgezellen geholpen zijn weg voort te zetten. Bovenaan bevindt zich de Tempel van Jeruzalem. De 18de-eeuwse kerkbezoekers waren zich bewust van het feit dat Paulus de apostel der heidenen was, die de basis heeft gelegd voor de grote verspreiding

Kapelkerk: slinger onder lampet

van het christendom naar allerlei uithoeken van de wereld, zoals Alkmaar er (gezien vanuit Jeruzalem) ook een was.

ONTWIKKELINGEN NA 1875: DE PREEKSTOEL IN DE DOOPSGEZINDE KERK

Rond 1850 deden zich op het gebied van preekstoel en dooptuin in ons land nieuwe ontwikkelingen voor. In Alkmaar is dat te merken rond 1875. We zagen al dat de lutheranen in 1875 hun doophek uit de kerkruimte verwijderden. Een jaar later vernieuwden de doopsgezinden hun complete kerkinterieur en ruimden daarbij zowel het doophek als de kansel op. Die kansel was overigens niet de oorspronkelijke, want die was in 1829 vervangen door een tweedehands exemplaar dat in Oosthuizen gekocht was. Bij de herinrichting van 1876, uitgevoerd in eclectische stijl, werd gekozen voor iets nieuws, namelijk een podium met een lezenaar voor de voorganger. Niet iedereen handelde zo radicaal als de Alkmaarse doopsgezinden in 1876. Er is in die jaren en later nog menige kansel gemaakt, maar dan wel vaak van een moderner, breder model en voorzien van twee trappen in plaats van één. Achter de borstwering is dan niet alleen voldoende ruimte om staande de preek te houden, maar ook voor een comfortabele leunstoel voor als de voorganger even zitten mag. Zo'n brede kansel, in eclectische stijl, kreeg de Vermaning in Barsingerhorn in 1875. Toen die Vermaning gesloten werd, is de kansel in 1977 verhuisd naar de Alkmaarse Vermaning, waarvan de kerkbanken uit 1876 in diezelfde eclectische stijl zijn uitgevoerd. Daar wordt hij nog steeds gebruikt.

De foto's bij dit artikel zijn gemaakt door: C. Prins (Afdeling Monumentenzorg en Archeologie, Gemeente Alkmaar), tenzij anders vermeld.

Het 25-jarig priesterfeest van Pater Knippenburg in de Dominicuskerk (Anoniem, 1925) [Collectie Regionaal Archief Alkmaar]

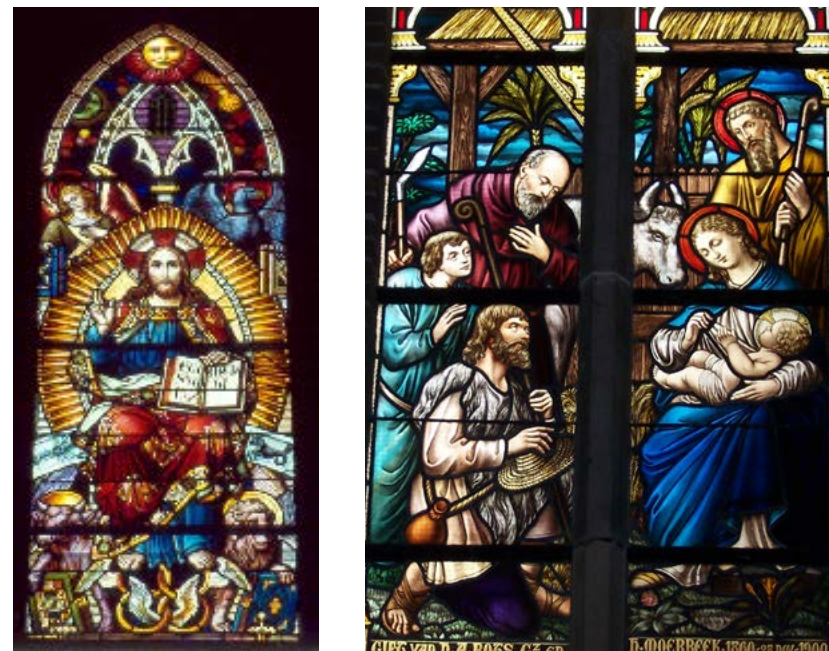
ONTSTAAN EN GEBRUIK

Het gebruik van gebrandschilderd glas in lood vindt zijn start in de late middeleeuwen. Bij het brandschilderen worden blanke doorzichtige of gekleurde stukken glas beschilderd met grisailverf, een speciale brandverf samengesteld uit onder meer metaalpoeder en glaspoeder. Door de stukken glas in een oven te verhitten tot een temperatuur van 600 - 650°C hecht de verf zich aan het glas. Na afkoeling worden de stukken glas met loodstrips samengevoegd tot een glas-in-loodvenster.

Gebrandschilderd glas kan zowel gebruikt worden voor het maken van figuratieve voorstellingen als voor decoratieve patronen, zoals randen of siermotieven. Elke periode kent zijn eigen voorkeur voor een bepaalde stijl en voor een bepaald type gebrandschilderd glas in lood. In de tijd van het neoclassicisme, aan het eind van de 18de eeuw en in de eerste helft van de 19de eeuw, is zelfs helemaal geen gebrandschilderd glas-in-lood gemaakt. Daarna volgde een enorme herleving, als gevolg van de neogotiek. Sindsdien is er onafgebroken gebrandschilderd glas in lood gemaakt, zowel voor religieuze gebouwen van allerlei geloofsrichtingen als voor allerlei wereldlijke gebouwen: stadhuisen, schoolgebouwen, zieken- en bejaardenhuizen, kantoren, winkels en woonhuizen. Net als in andere belangrijke steden maakte men ook in Alkmaar al in de late middeleeuwen gebrandschilderde glas-in-loodvensters. Zo had de Grote Kerk een reusachtig gebrandschilderd noordtranseptraam dat in 1516 mede dankzij een gift van de bekende Alkmaarse rentmeester Claas Corf en zijn kinderen tot stand kwam (een voorstelling met de patroonheiligen St. Laurentius en St. Matthias en de familie Corf). Ook in de 17de en in het begin van de 18de eeuw werd de traditie van het aanbrengen van gebrandschilderde glas-in-loodramen in de Alkmaarse kerken voortgezet. Daarvan getuigt de plaatsing van het grote gebrandschilderde zuidtranseptraam in 1642 in de Grote Kerk (met een voorstelling van het Spaanse beleg van de stad in 1573) en de vijf wapenvensers (1706) in de Kapelkerk (in het middelste raam het wapen van de stad, aan weerszijden de wapens van de burgemeesters van toen). Van al dit glas in lood is helaas niets bewaard gebleven. Wel is sinds de opleving van de toepassing van gebrandschilderd glas in lood vanaf de tweede helft van de 19de eeuw ook in Alkmaar veel gebrandschilderd glas in lood geplaatst. Dat gebeurde deels door bekende glazeniersbedrijven van buiten de stad, zoals dat van Nicolas uit Roermond, van Dobbelaere uit Brugge en van Bogtman uit Haarlem. Maar ook in de stad zelf zijn in verschillende perioden glazeniersbedrijven werkzaam geweest, zoals de voormalige firma Kerrebijn aan het Verdrunkenoord (m.n. tussen de wereldoorlogen) en het huidige bedrijf De Alkmaarse glazenier van Roel Hildebrand in de Appelsteeg (sinds 1983).

In het hiernavolgende zal aandacht worden besteed aan de talrijke gebrandschilderde glas-in-loodramen in de diverse Alkmaarse kerken, te beginnen met het gebouw waarin zich het oudste gebrandschilderde glas in lood van de stad bevindt. Daarna komt het glas in de kapellen aan de orde en vervolgens het herplaatste glas uit de afgebroken St. Dominicuskerk en de kapel van de Piusstichting. Ook in deze categorieën bevinden zich boeiende ensembles o.a. ook van Jaap Min in Zorgcentrum de Kooimeer (1972). Veel ramen kwamen tot stand dankzij schenkingen van particulieren. Ook enkele voorbeelden van ramen zonder brandschildering passeren de revue.

De variatie is enorm. Tot de interessantste ensembles behoren de gebrandschilderde glas-in-loodramen van de r.k. St. Laurentiuskerk aan het Verdrunkenoord (1862-1907), van de Kapelkerk aan de Laar (1922-1942, opstelling en omranding gewijzigd bij de restauratie van 1956) en van de r.k. Don Bosco (1961) aan het Geert Groteplein. De tekstglazen van de Doopsgezinde kerk (1908) zijn uniek in hun soort. De Bergense kunstenaar Jaap Min heeft voor schitterende moderne gebrandschilderde glas-in-loodramen gezorgd in de St. Josephkerk (1955) en de Pius X (1967).

Links: Sint Laurentiuskerk, Alkmaar - Zegenende Christus (Frans Nicolas & Zn.). Rechts: Sint Laurentiuskerk, Alkmaar - Aanbidding der herders (Jules Dobbelaere)

GEBRANDSCHILDERD GLAS IN LOOD IN KERKGEBOUWEN

R.k. Sint Laurentiuskerk te Alkmaar

De oudste bewaarde gebrandschilderde ramen in Alkmaar zijn te vinden in de absis van de neogotische St. Laurentiuskerk (architect Pierre Cuypers, 1859-1861). Het gaat om de twee zijramen waarin heiligen te zien zijn (1862 F. Nicolas). De middelste drie koorramen in felle kleuren zijn jonger (1895, F. Nicolas & zn.). Het middelste raam toont o.a. bovenaan de zegenende Christus omringd door de symbolen van de vier evangelisten. Daaronder zetelt Maria als hemelkoningin met het Kind. Op de andere twee Nicolasramen zien we de heiligen Matthias, Henricus, Laurentius en Johannes. In de zijbeuken is een reeks van achttien ramen gebrandschilderd door J. Dobbelaere (1895-1907). Vijftien daarvan zijn gebrandschilderd met taferelen uit het leven van Jezus en Maria, één raam is gewijd aan St. Elisabeth van Thüringen, één aan de bedevaart naar Kevelaar en één aan het Bloedwonder van Alkmaar.

R.k. Sint Laurentiuskerk te Oudorp

In de neogotische St. Laurentiuskerk te Oudorp (architect E.J. Margry, 1879-1880) vinden we wederom gebrandschilderd glas in lood door atelier F. Nicolas & zn. Ook hier bevindt het oudste raam zich in de koorabsis, en wel in het midden (ca. 1880). Het is gewijd aan de naamheilige van de kerk, Laurentius. De overige ramen stammen uit de periode 1904-1910. In het midden van het schitterende roosvenster bovenin de voorgevel staat het Lam Gods afgebeeld, omgeven door drie profeten, Dante en de symbolen van de vier evangelisten. De drie spitsboogramen eronder tonen St. Caecilia tussen paus Gregorius de Grote en koning David.

Boven: Sint Laurentiuskerk, Oudorp
- Engel met Alpha en Omega, het begin en het einde (Frans Nicolas & Zn.)
Onder: Doopsgezinde kerk (E. Löhner, 1908)

Doopsgezinde Kerk

De oudste protestantse gebrandschilderde glas-in-loodramen in Alkmaar zijn te vinden in de Doopsgezinde Vermaning (1908, glazenier E. Löhner, Utrecht). Zij zijn voorzien van teksten, zoals 'Dient elkander door de liefde' en hebben een eenvoudige omranding met in de top gotisch aandoende bladmotieven. In de rechterwand is een opvallend modern gebrandschilderd raam met o.a. het tafereel van 'De doop van Christus' omgeven door zwierige slingers en rechtsonder een portret van Hans de Ries, de beroemde voorganger die in 1617 begon met de bouw van deze kerk (1965, glazeniers F. en J. Schilt-Geesink).

R.k. Sint Josephkerk

De oudste drie gebrandschilderde ramen in de St. Josephkerk (architecten Gebr. Margry en J.M. Snickers, 1909) zijn in de koorabsis. De glazenier is pater-kunstschilder Raymundus van Bergen (1918). De onderwerpen zijn de geboorte, kruisdood en verrijzenis van Christus. Ook op andere plekken zijn gebrandschilderde ramen, zoals in de koorkapellen (symbolische voorstellingen, o.a. geloof, hoop en liefde). De ronde raampjes in de muur van het transept stellen links de kerkvaders voor van de Oosterse kerk en rechts van de Westerse kerk. Tot 1982 was de St. Joseph-kerk een Dominicaner kerk, behorend bij de St. Dominicuskerk aan de Laat. De transeptramen zijn dan ook gewijd aan de Dominicaner Orde. De ramen van de zijmuren zijn anders van karakter (1955, Jaap Min). Ze zijn gevuld met expressionistische figuren zonder randversiering. De scènes zijn duidelijk af te lezen en illustreren op originele wijze bijbelpassages waarbij St. Jozef de voornaamste plaats in de compositie kreeg.

Links: Sint Josephkerk - Twaalfjarige Jezus in de tempel (Jaap Min). Rechts: Kapelkerk - De Verloren Zoon (Willem Bogtman)

Kapelkerk (sinds 1572 in gebruik bij de protestanten)

De Kapelkerk (ca. 1520) bevat over twaalf kerkramen verspreid een serie van tien gebrandschilderde bijbelse taferelen en twee met Luther en zijn lied 'Een vaste burcht is onze God' (1924-1942, W. Bogtman). In 1956 zijn ze verplaatst en van een strakke randversiering voorzien. De oudste ramen zijn nog in art deco stijl, zoals de Zaaier en de Wonderbare visvangst (links en rechts van het orgel), de Barmhartige Samaritaan en de Verloren Zoon (noordtransept, tegenover de preekstoel) en De wijze en dwaze maagden en De roeping van Samuel (links en rechts van de preekstoel).

Voormalige Gereformeerde Verlosserskerk (nu Woonhof Annie van Roeden)

In de voormalige Gereformeerde Verlosserskerk (architect B.W. Plooy, 1934) is in de ramen in de hal en het trappenhuis decoratief glas in lood te zien, in de kleuren rood, geel en paars. De stijl toont verwantschap met die van de Amsterdamse School. Toen bij een brand in 2001 het oorspronkelijke glas-in-lood was verloren gegaan is het vervangen in de originele kleuren en vormgeving. In de jaren 1990 is de kerk verbouwd tot appartementen.

Grote- of Sint Laurenskerk

(sinds 1572 in gebruik bij de protestanten, sinds 1996 in gebruik als cultureel centrum)

De Grote Kerk zelf heeft geen gebrandschilderde ramen meer. Maar in de consistorie vinden we kleine grisailles (schilderingen in grijstinten) op blank glas met daarop de symbolen van de vier evangelisten en taferelen uit de bijbel (1947, W. Bogtman). Bogtman heeft ook dergelijke kleine grisailles met symboliek over het geloof en de levenscyclus ontworpen voor de bovenlichten van de kerkauula van het voormalige protestantse verzorgingshuis Westerlicht in de Westerhout (architect D. Saal Czn., 1931).

Voormalige synagoge (sinds 1952 in gebruik als kerk van de Baptistengemeente)

In de voormalige synagoge is tijdens een renovatie in de nieuwe voorgevel in 1883 een groot radvenster boven de ingang geplaatst met daarin de Davidsster. Deze was aangebracht door de stadsbouwmeester Du Croix. In 1952 kocht de Baptistengemeente het complex en restaureerde het voor eigen gebruik. In het roosvenster in de voorgevel is nu een abstract motief te zien en in het ongebrande radvenster in de achtergevel verwijst een stralend Latijns kruis naar de dood van Christus.

Links: Consistorie van de Grote Kerk - De Os : symbool voor Lucas (Willem Bogtman). Midden: Baptistenkerk - raam met het kruis van Golgotha in de achtergevel. Rechts: Don Boscokerk - Doop in de Jordaan (Louis Smeets) (Joep Nicolas, 1963)

Voormalige Kerk Apostolisch Genootschap (in gebruik als Oud Katholieke kerk)

In de kerkzaal zelf (architect H. Tauber, 1954) is geen gekleurd glas in lood aanwezig, maar bij de bouw is in de entreehal wel decoratief gekleurd glas in lood aangebracht.

R.k. Don Boscokerk

Het piramidevormige dak van de Don Boscokerk (architect Prof. A. van Kranendonk, 1961) steunt op glaswanden die zijn ontworpen door Louis Smeets uit Venlo (1918-2005), de medewerker van glazenier Joep Nicolas (1897-1972). De strakke, abstraherende tafereelen zijn niet gebrandschilderd, maar met verschillende soorten glas vervaardigd: gehamerd glas, geribbeld glas en antiek glas. Het visioen van Ezechiël achter het altaar geeft een beeld van God door raderen en velgen met ogen en twee groepen van elk drie engelen links en rechts. De 'Doop in de Jordaan' bevindt zich hier tegenover in de westwand tussen de twee portalen van de kerk. Het noordelijke raam toont de tronende Christus geflankeerd door de symbolen van de vier evangelisten. In de zuidwand zien we Mozes en de vier profeten Ezechiël, Jeremia, Daniël en Jesaja.

R.k. Pius X- kerk

Bij de bouw van de r.k. Pius X-kerk (J.G. de Groot, 1963) is ruimte gecreëerd voor een opvallend grote glaswand van 30m. breed en 6.50m. hoog. Het raam is ontworpen door Jaap Min (1967) maar uitgevoerd in atelier Bogtman. Het abstraherende, kleurrijke werk, hoofdzakelijk in ongebrand glas, toont in zwierige lijnen het verhaal van de Schepping. Links de schepping van het licht en de elementen, dan het water en de planten. Erboven zweeft de Heilige Geest, gesymboliseerd door een grote duif. Het verhaal van Kaïn

Boven: Pius X-kerk - De Christelijke familie (Jaap Min). Onder: Trefpuntkerk - De Goede Herder (firma Bogtman, 1968)

en Abel, de eerste menselijke zonde, zien we op een deel van het tweede en derde paneel, waarna op het vierde paneel Christus aan het kruis hangt en de mensheid van de zonde verlost. De twee laatste panelen geven de Christelijke familie weer met de Barmhartige Samaritaan, als voorbeeld van liefdadigheid.

Protestantse Trefpuntkerk

In de protestantse Trefpuntkerk (architect P. Zanstra, 1967) is naast de preekstoel een gebrandschilderd aangebracht raam met een tafereel uit Psalm 23: 'De goede Herder' (1968, firma Bogtman). Bij de verbouwing in 1996 volgde een raam met de symbolen kruis (geloof), anker (hoop) en hart (liefde) gecombineerd met handen en een regenboog (Roel Hildebrand). De tien kleine raampjes hier omheen zijn gevuld met geel glas, oplopend van donker naar licht.

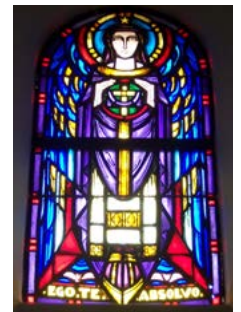
GEBRANDSCHILDERD GLAS IN LOOD IN KAPELLEN

Kapel v.m. Sint Elisabethziekenhuis (nu Westerhout Zorgspectrum)

De koorabsis van de kapel van het voormalige r.k. Sint Elisabeth Ziekenhuis (architect J. Stuijt 1925-1927) kreeg bij de bouw een serie van zeven gebrandschilderde glas-in-loodraampjes met gestileerde engelen met voorwerpen die verwijzen naar de zeven sacramenten van de r.k. kerk. De kleuren zijn fel, edelsteenachtig. De kleuren van de jongere ramen links en rechts zijn minder fel (A. Stokhof de Jong, ws. jaren 1950). Zij tonen zeven heiligen die 'De zeven werken van Barmhartigheid' symboliseren. Het raam rechts bij het koor toont twee Zusters Augustinessen van Barmhartigheid die de dorstige en hongerige laven en voeden.

Voormalige Kapel Huize Saint Louis (nu advocaten kantoor)

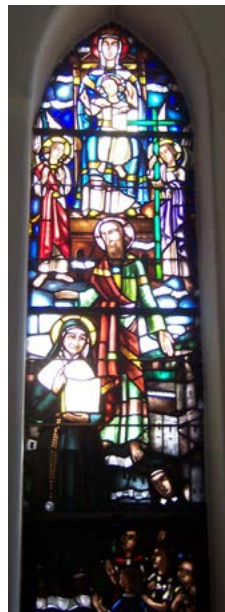
In het voormalige Broederhuis 'Huize Saint-Louis' (N. Molenaar, 1925-26) is momenteel het kantoor van de advocaten Rensen, Breederveld en Van Oostrum. In de kapel op de eerste verdieping zijn twaalf spitsboogramen voorzien van een omranding van groen, geel, zwart en blauw glas in lood, met kleine brandschilderingen in Amsterdamse Schoolstijl. In het midden is een Latijns kruis van helder blank glas. Het getal twaalf verwijst naar de apostelen. Een dertiende raam is rood gekleurd en verwijst naar Christus.

Elisabethkapel - Eén van de zeven sacramenten (Willem Mengelberg)

Links: Elisabethkapel - Zeven Werken van Barmhartigheid, Zusters Augustinessen (Abraham Stokhof de Jong) Midden: Huize Saint Louis - raam met kruis, Amsterdamse school. Rechts: Kapel van de Zusters - De zusters geven les, gesteund door Jezus, Maria en Josef (Karel Trautwein)

Voormalige kapel van de Zusters van O.L.V. van Amersfoort (nu wooncomplex)

De voormalige kapel van het vroegere Zusterhuis (1889, H. Kroes en Zn) van de Zusters van O.L.V. van Amersfoort heeft gebrandschilderde glas-in-loodramen (K. Trautwein, 1949). In de tuingevel drie spitsboogramen; links apostelen en heiligen, in het midden de Drieëenheid, rechts bijbelscènes. Het raam in de rechter muur toont links aartsengel Michaël met Johannes de Doper. Rechts zijn twee Zusters die lesgeven aan een groepje meisjes met de bijbel als leidraad. Het complex inclusief kapel is in 1999-2000 verbouwd tot appartementen.

Kapel van Zorgcentrum voor ouderen De Kooimeer

Bij de verbouwing van Zorgcentrum De Kooimeer (Reus & Leeuwenkamp, 1997-1998) is de kapel met het gebrandschilderde glas in lood behouden gebleven (Jaap Min, 1972). Min heeft de scheppingsdagen weergegeven op zes horizontale raampjes. Op de vijf smalle verticale koorramen wordt de eucharistie verbeeld. Het graan met een gedicht van Adriaan Roland Holst (links) en de druiven (rechts) symboliseren het brood en de wijn.

Kooimeer - Het graan, symbool voor de eucharistie (Jaap Min)

HERPLAATST GLAS UIT VERDWENEN GEBOUWEN

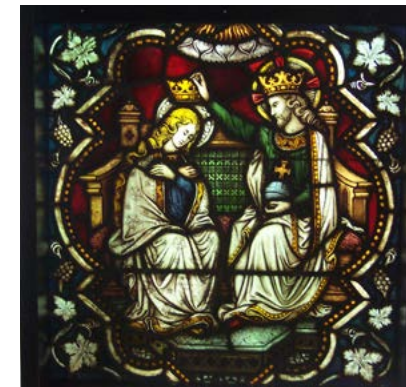
Ramen uit de Sint Dominicuskerk

Na de sloop in 1985 van de r.k. St. Dominicuskerk aan de Laat (Piere Cuypers 1861-1863) is het gebrandschilderd glas uit die

kerk verspreid geraakt. Er zijn ondermeer ramen herplaatst in de kapel van de r.k. begraafplaats St. Barbara (kruisigingstaferel) en in de r.k. St. Josephkerk (Emmaüsgangers). In de Blijde Mare zijn in de r.k. Mariakerk en de protestantse Immanuelkerk meerdere ramen herplaatst: respectievelijk vier ramen met heiligen, een decoratieve voorstelling en een groot raam met zes scènes uit het leven van Christus; herplaatst in de protestantse Immanuelkerk zijn vijf scènes uit het leven van Christus herplaatst).

Ramen uit de Pius-Stichting

Na de sloop van het voormalig r.k. bejaardenhuis van de Pius-Stichting (architect J. Honekamp, 1928) zijn de glas-in-loodramen van de kapel meeverhuisd met de toenmalige gebruiker, het Conservatorium, naar de vierde verdieping van de Hogeschool 'InHolland'. Het betreft zeven kleurige spitsboogramen en enkele rechthoekige ramen met decoratief glas in de Art Deco stijl (in de zaal en in de hal). De kleuren zijn overwegend geel, oranje en paars. In het midden van de ramen is een rechthoekig vak met een gebrandschilderd symbolisch motief met bijbehorende Latijnse tekst.

Boven: Mariakerk (De Blijde Mare) - Kroning van Maria (F. Nicolas & Zn., afkomstig uit de Dominicuskerk)
Onder: Conservatorium, Hoge School Holland - De Wetenschap - De Wetenschap

SLOT

De eeuwenoude techniek van het brandschilderen van glas levert tot op de dag van vandaag interessante ramen op in allerlei soorten gebouwen. Voor dit overzicht het geloof de leidraad geweest. Maar er is in Alkmaar uiteraard nog veel meer te zien in de grote categorie van de zogeheten wereldlijke gebouwen.

LITERATUUR

Glans en glorie van de Grote Kerk, AHR X, Uitg. Hilversum Verloren (1996).

P.J. Glasz, *Voormalige glasschilderingen*, Oud-Holland, 1908.

C. Hoogveld, (red), *Glas in lood in Nederland 1817-1968*, Uitg. SDU, 's-Gravenhage (1968).

J. Kila, A. Drukker, *Kaddiesj voor Joods Alkmaar*, Oud Alkmaar, 1995.

C. Rogge, *Een heerlijk monument*, Uitg. Stichting tot Behoud van Monumentale Kerken in Alkmaar, 1990.

J.H. van Zanten – van Wijk, *De peperbus, de botter en de boerderij*, Scriptie OU, 1996.

De foto's bij dit hoofdstuk zijn gemaakt door de auteur.

BIJLAGE:

BOUW- EN INTERIEURSTIJLEN, TOEGEPAST AAN ALKMAARSE KERKGEBOUWEN

CARLA ROGGE

<i>Sijl</i>	<i>Kerkgebouw</i>	<i>Kerkinterieurstuk</i>
Romaans (ca. 1000 - ca. 1250)	geen voorbeelden	geen voorbeelden
Gotiek (ca. 1250 - ca. 1550)	Grote Kerk, (1470 - 1520)	Grote Kerk: koororgel (1511)
	Kapelkerk (ca. 1510 - ca. 1540)	Grote Kerk: koorhek (ca. 1520)
Hollandse Renaissance (ca. 1540 - ca. 1670):	Remonstrantse Kerk, met rondhoogtogewelf (1659)	Grote Kerk: houten tombe ingewanden Floris V (ca. 1540)
		Grote Kerk: tekstbord 'de Christelijke Zeevaar' (1585)
		Grote kerk: doophek rond preekstoel (1605)
		Grote Kerk: historieteksborden zuidtransept (1605)
		Grote Kerk: grafkapelhek zuiderzijbeuk (1628)
		Remonstrantse kerk: preekstoel (1659)
Hollands classicisme (ca. 1630 - ca. 1710)	Lutherse Kerk, met koepelplafond (1692)	Grote Kerk: kas grote orgel (1638 - 1642)
	Kapelkerk, noordtransept (1708)	Grote Kerk: preekstoel (1665)
		Kapelkerk: magistraatsbank noordtransept (1708)
		Lutherse Kerk preekstoel en toelichting (1692)
Lodewijk XIV stijl (ca. 1710 - ca. 1750)	Remonstrantse Kerk toegangshek (1728)	Grote Kerk: officierenbank 1718
Lodewijk XV stijl (ca. 1740 - ca. 1780)	Kapelkerk, stucplafond in hoofdbeuk	Kapelkerk: preekstoel en orgelkas (1760 - 1762)
		Lutherse Kerk: orgelkas (1754)
Lodewijk XVI stijl (ca. 1775 - ca. 1800)	geen voorbeelden	Grote Kerk: ruwbord Carel de Dieu (1789)
Neoclassicisme (ca. 1790 - ca. 1860)	v.m. synagoge (1826 / 1844)	
	Doopsgezinde kerk ('Vermaaning'), voorgevel en voorterrein (1854)	
Eclecticisme (ca. 1850 - ca. 1890)	De Terp Oudorp, voorgevel (1867)	Doopsgezinde Kerk: v.m. mannenbanken (1876)
	De Terp Oudorp, torentje (1884)	Doopsgezinde Kerk: preekstoel uit Barsingehorn (1875)
Neogotiek (ca. 1860 - ca. 1920)	r.k. Laurentiuskerk (1859 - 1861)	r.k. Laurentiuskerk: glas-in-loodramen 1862 en 1897 - 1907
	r.k. Laurentiuskerk in Oudorp (1879 - 1880)	r.k. Laurentiuskerk: banken (1896) en doopvont (1871)
	r.k. St. Josephkerk (1908 - 1910)	r.k. Laurentiuskerk: Maria-altaar (1861, 1906) en H Bloedaltaar (1906)
	r.k. kapel Zusters van Amersfoort (Oudegracht) (1889)	

alcmāria victrix

gemeente **ALKMAAR**

Regionaal Archief Alkmaar

